

Jaume I: vida i gestes

Maria Teresa FERRER I MALLOL
Consell Superior d'Investigacions Científiques. Institució Milà i Fontanals
Institut d'Estudis Catalans

LA CELEBRACIÓ DEL VUITÈ CENTENARI DEL NAIXEMENT DE JAUME I

El dia primer de febrer de 1208, la vigília de la festa de la Candelera, va néixer a Montpeller un infant destinat a ésser rei, fill del rei Pere el Catòlic, que regnava a Catalunya i a Aragó, i de Maria de Montpeller, senyora de Montpeller.

L'any 2008, doncs, s'esqueia el vuitè centenari del naixement d'aquest rei, que protagonitzaria un llarg regnat i unes grans gestes. Era una efemèride que calia assenyalar de manera especial, perquè Jaume I és percebut com el rei més important que els catalans hem tingut. És el conqueridor de Mallorca i de València i, per a aquests territoris, és el fundador; a Catalunya, és vist com l'home que va fer expandir el territori on es parla el català. No és el nostre fundador i tampoc no ho és d'Aragó, perquè venim de més lluny, però Jaume I té altres mèrits importants: és l'home que posà els fonaments a moltes de les institucions que regirien les nostres terres als segles següents i també és l'home que, en un moment de creixement econòmic a tot Europa, sabé dirigir aquest creixement a les seves terres i donar als homes que podien fer-lo efectiu tot el suport que necessitaven en forma de mesures proteccionistes o d'ordenació de les seves activitats.

La celebració tingué un acte oficial i solemne a Poblet, on descansen les seves restes, però es trobaren a faltar celebracions populars i participatives. L'Institut d'Estudis Catalans, com a institució científica, va fer la part que li pertocava, la celebració acadèmica. Mitjançant la Secció Històrico-Arqueològica, organitzà un gran congrés dividit en diversos congressos a diferents seus. Potser, fer un gran i únic congrés a Barcelona, per exemple, hauria simplificat la tasca d'organització, però d'aquesta manera la celebració s'acostà a més gent dels diversos territoris on va regnar Jaume I.

El primer congrés s'inicià a Barcelona, a la seu de l'Institut d'Estudis Catalans, entre el 31 de març i el 4 abril, amb dos grans temes: «El poder reial i les institucions administratives i representatives» d'una banda i, de l'altra, «Les relacions internacionals». Vam comptar amb l'ajuda de l'Institut Europeu de la Mediterrània.

A Saragossa, la Institución Fernando el Católico, d'acord amb nosaltres, s'encarregà d'una part dels temes preestablerts i celebrà un altre congrés, del 14 al 16 de maig, sobre el tema «La societat a Aragó i a Catalunya en temps de Jaume I».

A Lleida, del 16 al 19 de setembre, l'Institut d'Estudis Ilerdencs, amb la col·laboració de l'Institut d'Estudis Catalans, organitzà un altre congrés sobre «L'Església en temps de Jaume I». Agraeixo molt al professor Joan Busqueta la magnífica organització d'aquest congrés.

A Mallorca, del 13 al 15 d'octubre, l'Institut d'Estudis Catalans, en col·laboració amb el Consell Insular de Mallorca i de l'Institut Europeu de la Mediterrània, col·laboració que agraïm molt, va celebrar un congrés sobre els temes següents: «La conquesta, repoblació i organització de Mallorca; l'economia urbana, comercial i marítima, la política successòria de Jaume I i la creació del regne de Mallorca», i, finalment, «La figura de Jaume I en el seu temps i en la cultura moderna i contemporània».

A Gandia, els dies 27 i 28 de novembre, amb la col·laboració del CEIC Alfons el Vell de Gandia, vam analitzar dos temes: «El món de la cultura en l'època de Jaume I», amb ponències sobre art, coneixements científics i literatura i llengua, i «L'expansió territorial vers el sud», és a dir, la conquesta de València, la repoblació i organització del regne i la conquesta de Múrcia. Dissortadament, un dels ponents, el senyor Jordi Bruguera, ha mort durant el procés d'edició d'aquest llibre, l'any 2010.

Les activitats acadèmiques del vuitè centenari del naixement de Jaume I es clogueren a Girona amb un congrés centrat en els temes: «L'economia rural i l'articulació urbana a Catalunya» i «La família reial, la cort i la cultura cortesana». Aquest congrés pogué organitzar-se gràcies al patrocini de la Conselleria d'Obres Públiques de la Generalitat. Agraïxo al conseller Joaquim Nadal la seva bona disposició a ajudar-nos. Malauradament, un dels ponents, el senyor Eduard Feliu, ha mort inesperadament en el període de preparació de les actes. No podrà tenir el goig de veure publicat aquest seu treball.

Hem parlat de congressos, en plural, perquè es desenvoluparen a llocs diferents, per tal de fer participar en la nostra celebració els diversos territoris on regnà Jaume I, però podem parlar també d'un únic congrés, perquè els temes de cadascun es complementen i ens proporcionen, a les actes, una visió molt àmplia del regnat de Jaume I. Creiem que fan avançar el coneixement que teníem d'aquest regnat.

Abans de la celebració dels congressos, ens vam preocupar de posar a l'abast dels investigadors algunes obres d'antics membres de l'Institut d'Estudis Catalans, com ara *l'Itinerari de Jaume I*, de Joaquim Miret i Sans, exhaurida des de feia molt de temps,¹ i el *Llibre dels feits* en l'edició de Ferran Soldevila, que formava part de *Les quatre grans cròniques*, publicades per l'editorial Selecta, que també estava exhaurida des de feia temps. En aquest cas, hem posat al dia les valuoses notes de Ferran Soldevila, ja que, d'ençà de l'aparició d'aquesta edició, s'ha publicat molt.² El mateix any 2008 també sortí la *Crònica de Bernat Desclot*, molt important, igualment, per al coneixement d'aquest regnat.³

A més, per als congressos de Barcelona, Mallorca, Gandia i Girona, vam preparar uns llibrets o quaderns per als inscrits al congrés, amb una presentació de cada congrés, un currículum breu de cadascun dels ponents, el resum de les ponències i altres materials. Al primer, fet sota la cura de l'Institut Europeu de la Mediterrània, aquests altres materials foren, en primer lloc, els mapes que ens mostren la mobilitat del rei, realitzats per Esther Redondo sobre la base de *l'Itinerari de Jaume I* de Miret i Sans i del *Llibre dels feits* i, en segon lloc, una bibliografia sobre el rei i el seu temps, que vaig compilar jo mateixa per tal d'ajudar aquells qui, durant el 2008, havien de fer treballs de recerca sobre el regnat. Tant la bibliografia, molt ampliada, com els mapes són al web de la Secció Històrico-Arqueològica. Al llibret del congrés de Mallorca, fet també a cura de l'Institut Europeu de la Mediterrània, a més de re-

1. JOAQUIM MIRET I SANS, *Itinerari de Jaume I el Conqueridor*, pròleg i edició de M. Teresa Ferrer i Mallol (edició facsímil de la del 1918), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2004.

2. FERRAN SOLDEVILA, *Les quatre grans cròniques*, I, *Llibre dels feits del rei En Jaume*, a cura de J. Massot, revisió filològica de Jordi Bruguera i Talleda, revisió històrica de M. Teresa Ferrer i Mallol, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2007.

3. FERRAN SOLDEVILA, *Les quatre grans cròniques*, II, *Bernat Desclot, Crònica*, a cura de J. Massot, revisió filològica de Jordi Bruguera i Talleda, revisió històrica de M. Teresa Ferrer i Mallol, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2008.

produir alguns mapes sobre la conquesta i repoblament de Mallorca, publicats fa temps pel professor Antoni Riera a l'*Atlas de les Illes Balears* de l'editorial Diàfora i un quadre genealògic del rei Jaume I amb els seus antecessors i successors més immediats, hi vam incloure un treball d'Armand de Fluvià, «Els 128 quaters del comte rei Jaume I el Conqueridor (1208-1276)», que publicarem ara a les actes. Al llibret del congrés de Gandia, hi vam incloure la genealogia del rei, un mapa de la conquesta de València i una selecció de textos de les cròniques, especialment de la de Jaume I, sobre la conquesta de València, mentre que al llibret del congrés de Girona hi vam incloure també el quadre genealògic del rei, un mapa dels camins, fires i mercats de Catalunya a la baixa edat mitjana i uns mapes de llocs reials i senyoriais de Catalunya en temps de Jaume I, exclosos els comtats de Rosselló i Cerdanya, i un altre sobre les vegueries en temps de Jaume I, tots dos reproduïts del treball de M. Mercè Costa «Assaig de cartografia sobre la Catalunya de Jaume I», publicat el 1982. A més, hi vam incloure una selecció de textos de les cròniques sobre la figura i la vida de Jaume I, textos que mirarem de reproduir aquí.

Pel que fa a l'organització dels congressos, vull agrair a la secretària de la Secció Històrico-Arqueològica, Marta Ejarque, la dedicació i el treball que ha esmerçat en la preparació de tots aquests congressos i en la recopilació dels treballs per a publicar; sense ella, no ens n'hauríem sortit. Darrerament s'ha incorporat a la tasca de cura de l'edició d'aquest llibre el senyor Josep Maria Palau, de l'Oficina d'Assessorament Històric de la nostra secció, al qual també agraeixo molt la seva dedicació i interès.

Convé ara presentar el rei i el regnat d'una manera una mica més àmplia del que he fet quan he justificat el perquè d'aquestes celebracions. El doctor Antoni Riera i jo mateixa havíem pensat confiar aquesta tasca al pare Robert Burns, membre corresponent de la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans, que era la persona que coneixia millor Jaume I i el seu regnat, però el seu estat de salut delicat no permeté tenir-lo entre nosaltres i només poguérem recordar-lo amb afecte. Morí pocs mesos després, encara dins l'any Jaume I. Per aquest motiu, la presentació de la nostra commemoració del vuitè centenari del naixement de Jaume I inclou també una presentació del personatge i del regnat.

VIDA I REGNAT DE JAUME I

En la vida de Jaume I hi ha algunes grans etapes. La primera és la que podem denominar «els temps difícils de la infància i l'adolescència». Hi ha, després, l'etapa de les grans conquestes i finalment hi ha els problemes de la seva senectut. Seguirem la seva vida i les seves gestes, els «fets», com deia ell a la seva crònica autobiogràfica; aprofitarem molt el relat que ens deixà i n'oferirem fragments significatius i adients als punts comentats. Jaume I fou el primer rei de l'edat mitjana que decidí dictar les seves memòries personalment i que declarà que ho feia perquè la gent que visqués després de la seva mort sabés el que ell havia fet —referint-se principalment a les seves conquestes. No fou fins un segle més tard que un emperador alemany, Carles IV (1316-1378),⁴ i també un descendent de Jaume I, Pere el Cerimoniós, dictaren una autobiografia. Naturalment, Jaume I procurà quedar bé, com és natural i humà, però d'una manera força innocent i simpàtica.

Els temps difícils de la infància i l'adolescència

Ja he dit que Jaume I va néixer el primer de febrer de 1208, a Montpeller; era fill del rei Pere el Catòlic i de Maria de Montpeller, un matrimoni malavingut que s'havia separat de fet abans del seu

4. Eugen HILLENBRAND (ed.), *Vita Caroli Quarti. Die Autobiographie Karls IV*, Stuttgart, Fleischhauer-Spohn Verlag, 1979.

naixement.⁵ Per això el *Llibre dels feits* ens explica que, a precés d'un baró, la comunicació entre els cònjuges es trencà una sola nit, en la qual ell fou engendrat. Posteriorment, poetes i cronistes bastiren una llegenda entorn del seu engendrament, segons la qual el rei Pere hauria estat enganyat i portat al llit de Maria de Montpeller, quan creia que era el d'una dama de la qual estava enamorat.

La seva mare li posà el nom de Jaume, inèdit a la dinastia barcelonina i també a la dinastia aragonesa. Segons el *Llibre dels feits*, el nom fou fixat en una mena de juguesca piadosa: Maria havia fet encendre dotze candeles, a cadascuna de les quals donà el nom d'un apòstol; la candela que durà més temps determinà el nom del fill, segons la promesa que Maria havia fet a Déu. Sembla, però, que el seu pare preferia el nom de Pere, amb el qual fou denominat per alguns documents, mentre que una de les redaccions primeres dels *Gesta Comitum* el denomina amb tots dos noms: *Petrus Jacobi*.⁶ Heus aquí com el rei Jaume explica les circumstàncies del seu naixement:

Nostre pare, lo rei En Pere, no volia vèser nostra mare, la reina. E esdevenç-se que una vegada lo rei, nostre pare, fo en Llates, e la reina, nostra mare, fo en Miravalls. E venc al rei un ric hom, per nom En Guillem d'Alcalà, e pregà'l tant, que el féu venir a Miravalls, on era la reina, nostra mare. E aquella nit que abdós foren a Miravalls volc nostre Senyor que Nós fóssem engenrats. E quan la reina, nostra mare, se sentí prenys, entrà-se'n a Montpesller. E aquí volc nostre Senyor que fos lo nostre naiximent en casa d'aquells de Tornamira, la vespra de nostra Dona Sancta Maria Candler. E nostra mare, sempre que nós fom nats, envià'ns a Sancta Maria, e portaren-nos en los braces; e deïen matines en l'església de nostra Dona e, tantost con nós meseren pel portal, cantaren *Te Deum laudamus*. E no sabien los clergues que nós deguésem entrar allí, mas entram quan cantaven aquell càntic. E puis llevaren-nos a Sent Fermí. E, quan aquells qui ens portaven entraren per l'església de Sent Fermí, cantaven *Benedictus Dominus Deus Israel*. E, quan nos tornaren a la casa de nostra mare, fo ella molt alegre d'aquestes prendòstigues que ens eren esdevegudes. E féu fer dotze candeles, totes d'un pes e d'una granea, e féu-les encendre totes ensems, e a cada una mes sengles noms dels apòstols, e promès a nostre Senyor que aquella que pus duraria, que aquell nom hauríem nós. E durà més la de sent Jacme bé tres dits de través que les altres. E per açò e per la gràcia de Déu havem nós nom En Jacme.⁷

Els primers tres anys de vida es van escolar al costat de la seva mare, però després en fou separat i posat en poder de Simó de Montfort a Carcassona, com a penyora del pacte del seu futur matrimoni amb la filla d'aquest noble, que Pere el Catòlic havia subscrit per buscar camins de pau, enmig de la

5. Ferran SOLDEVILA, *Jaume I. Pere el Gran*, Barcelona, Teide, 1955; Ferran SOLDEVILA, *Vida de Jaume I el Conqueridor*, 2a ed., Barcelona, Aedos, 1968 (reeditat per Base, 2008); Ferran SOLDEVILA, *Els primers temps de Jaume I*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1968; Ferran SOLDEVILA, *Pere el Gran*, edició a cura de M. Teresa Ferrer, 2a ed., Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1995; Joan F. CABESTANY I FORT, *Jaume I (1208-1276). ESBÓS D'UNA BIOGRAFIA*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1976; Miquel COLL I ALENTORN, «Geni i figura de Jaume I», a *Jaume I el Conqueridor 1276-1976. En el VII Centenari de la seva mort*, Barcelona, Fundació Carulla-Font, 1976, p. 1-12; Ernest BELENGUER CEBRIÀ, *Jaume I a través de la història*, València, Edicions 3 i 4, 1984, 2 v. (segona edició amb un epíleg nou: València, Publicacions de la Universitat de València, 2009); Robert I. BURNS, «The spiritual life of Jaume the Conqueror, king of Arago-Catalonia, 1208-1276. Portrait and self-portrait», a *Jaime I y su época. X Congreso de Historia de la Corona de Aragón, Comunicaciones, 1-1*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1980, p. 323-457 (traducció al català: «Vida espiritual de Jaume el Conquistador», a *Jaume I i els valencians del segle XIII*, València, Tres i Quatre, 1981, p. 1-49); Robert I. BURNS, *El rei Jaume I i València: perfil d'un conqueridor*, a *Història del País Valencià, II, De la conquesta a la federació hispànica*, Barcelona, Edicions 62, 1989, p. 139-167; José Luis VILLACAÑAS, *Jaume I el Conquistador*, Madrid, Espasa Calpe, 2003; Joan CABESTANY, *Jaume I, conqueridor i home de govern (1208-1276)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 2004; Antoni FURIÓ, *El rei conqueridor. Jaume I: entre la història i la llegenda*, València, Bromera, 2007; Stefano Maria CINGOLANI, *Jaume I. Història i mite d'un rei*, Barcelona, Edicions 62, 2007; Ernest BELENGUER CEBRIÀ, *Jaume I i el seu regnat*, Lleida, Pagès, 2008.

6. Ferran SOLDEVILA, *Els primers temps...*, p. 1-13.

7. Ferran SOLDEVILA, *Les quatre grans cròniques, I, Llibre dels feits*, cap. 5, p. 52-53.

croada contra els albigesos que assolava el Llenguadoc i que aquell noble encapçalava. La batalla de Muret, el 1213, en la qual Pere el Catòlic havia estat derrotat i mort pels croats francesos, deixà Jaume I orfe i en poder de l'enemic del seu pare. El papa Innocenci III, però, ordenà que l'infant, esdevingut rei als cinc anys, fos lliurat als seus súbdits catalans i aragonesos; efectivament, l'any 1214 fou portat a Catalunya i encomanat al mestre del Temple, Guillem de Mont-rodon, que s'ocupà de la seva educació. Aquell mateix any, les Corts generals dels catalans i aragonesos, reunides a Lleida, el juraren com a rei. Jaume I recorda, al *Llibre dels feits*, aquesta cerimònia de quan tenia sis anys, en la qual el seu parent, el bisbe Aspàreg de la Barca, poc després arquebisbe de Tarragona, el tenia al braç, mentre els assistents a la Cort el juraven com a rei.

E puis, passat açò [la mort del rei Pere el Catòlic a la batalla de Muret el 1213], demanaren-nos nostres naturals, e guerrejaren ab franceses e ab aquella terra que ells tenien, ço és a saber, Don Nuno Sánxeç e En Guillem de Cardona, pare d'En Ramon Folc. E part la guerra que ells faeren de Narbona e d'altres llocs, enviaren missatge a l'apostoli Innocent tercer, que ell presés consell e destrenyés En Simon de Montfort per vet o per altra manera, que cobrassen nós, qui érem llur senyor natural, que no hi havia pus fill de nostre pare, de lleial conjugí, si nós no. E aquest apostoli, papa Innocent, fo el mellor apostoli, que de la saó que faem aquest llibre en cent anys passats no hac tan bo apostoli en l'Església de Roma. Cor ell era bon clergue en los sabers que tanyen a apostoli de saber, e havia sen natural, e dels sabers del món havia gran partida. E envià tan forts cartes e tan forts missatgers al comte Simon, que ell hac a atorgar que ens retria a nostres hòmens. E aduixeren-nos los franceses entrò a Narbona. E a Narbona eixiren gran partida dels nobles de Catalunya e dels ciutadans e reeberen-nos. E nós podíem haver llaora sis anys e tres meses. E hagren acord, quan foren en Catalunya, qui ens nodriria. E acordaren-se tots que ens nodrís lo maestre del Temple en Montsó. E son nom d'aquell maestre era En Guillem de Montredon, qui era natural d'Osona e Maestre del Temple en Aragó e en Catalunya.

E hagueren altre consell: que en nom de nós e ab segell novell que ens faeren fer que manàssem cort a Lleida de catalans e d'aragoneses, en la qual fossen l'arquebisbe e el bisbe e els abats e els rics hòmens de cada un dels regnes, e de cada ciutat deu hòmens ab auctoritat dels altres de ço que ells farien que fos feit e tots vengren al dia de la cort, llevat Don Ferrando e el comte Don Sanxo, car havien esperança que cascú fos rei. E aquí juraren-nos tots que ens guardarien nostre cors e nostres membres e nostra terra e que ens guardarien en totes coses e per totes. E el loc on nós estàvem lla-doncs era allí on nos tenia en el braç l'arquebisbe N'Espàrec, que era del llinatge de la Barca e era nostre parent, sus el palau de volta qui ara és, e llaores era de fust, a la finestra on ara és la cuina per on dóna hom a menjar a aquells qui mengen en lo palau. E feit lo dit sagrament, partí's la cort. E el maestre llevà'ns a Montsó, e esteguem aquí dos anys e mig a un tinent. E tota la renda que nostre pare havia en Aragó e en Catalunya era empenyorada tro als jueus e als sarraïns; e encara les honors, que eren set-centes cavalleries en aquell temps; e nostre pare, lo rey Don Pedro, havia-les totes donades e venudes de cent trenta enfora. E no havíem a un dia, quan nós entram en Montsó, què menjar: si era la terra destroïda e empenyorada!⁸

Jaume I va créixer, doncs, en un ambient auster, sense l'afecte familiar, ja que també la seva mare havia mort el 1213 a Roma, on havia anat a defensar prop del papa els seus interessos i els del seu fill en el procés de divorci obert pel rei Pere el Catòlic.⁹

8. Ferran SOLDEVILA, *Les quatre grans cròniques*, I, *Llibre dels feits*, cap. 10, p. 61-63.

9. Johannes VINCKE, «Der Eheprozess Peters II von Aragon (1206-1213)», *Gesammelte Aufsätze zur Kulturgeschichte Spaniens*, publicat per la Spanischen Forschungen der Görres-Gesellschaft, V (1935), p. 108-189; Johannes VINCKE, «De causa matrimoniali Petri II (1206-1213)...», a *Actes Congrès Jurídíc Internacional*, vol. III, 1936, p. 203-210.

Soldevila va assenyalar que la llengua inicial de Jaume I degué ésser l'occità, ja que aquesta era la llengua de la seva mare. Als tres anys, passà a Carcassona, on era en mans dels francesos i on potser aprengué el francès.¹⁰ Quan fou portat a Catalunya no devia saber parlar ni el català ni l'aragonès. Ambdues llengües les degué aprendre a Montsó.

Segons la descripció feta pel cronista Desclot, Jaume I era un home molt alt i fort, ros i de bella aparença:

Aquest rei En Jacme d'Aragó fo lo pus bell hom del món; que ell era major que altre hom un palm, e era molt bé format e complit de tots sos membres, que ell havia molt gran cara e vermella, e flamenca, e el nas llong e ben dret e gran boca e ben feita e grans dents, belles e blanques, que semblaven perles, e els ulls vairs, e bells cabells rossos, semblants de fil d'aur, e grans espatlles, e llong cors e delgat, e els braces grossos e ben feits, e belles mans, e llongs dits, e les cuixes grosses e les cames llongues e dretes e grosses per llur mesura e els peus llongs e ben feits e gint causants. E fo molt ardit e prou de ses armes, e forts, e valent, e llarg de donar, e agradable a tota gent e molt misericordiós; e hac tot son cor e tota sa volentat de guerrear ab sarraïns.¹¹

Aquesta descripció del físic i del caràcter enumera els aspectes positius: valent i bon guerrer, imbuït de l'objectiu croat de guerra contra l'islam, generós i misericordiós, però calla els aspectes negatius, com els esclats de violència. Soldevila deia que era fonamentalment bondadós, però que aquests esclats de violència el poden fer aparèixer alguna vegada com a dolent i fins i tot malvat.¹² Una opinió infinitament més dura, i crec que exagerada, la trobem en el pare Burns que, essent clergue, no podia pas aprovar la vida privada de Jaume I; però cal admetre que era força normal en el seu temps que els reis tinguessin amistançades i fins i tot que es desfessin matrimonis amb el pretext del parentiu, amb l'aquiescència de l'Església.¹³ El que diferencia Jaume I de la resta de reis i magnats del seu temps és que ell volia que la jerarquia eclesiàstica comprengué les seves febleses i les legalitzés a fi que ell pogués tenir la consciència tranquil·la, perquè era molt creient.

Era, efectivament, un home molt enamoradís; a més de dues esposes, primer Elionor de Castella i després Violant d'Hongria, són conegudes les amistançades següents: Aurembiaix d'Urgell, Blanca de Antillón, Berenguera Ferrandis, Guillem de Cabrera, Teresa Gil de Vidaure, considerada tercera esposa, Berenguera Alfonso i Sibilla de Saga, de moltes de les quals tingué descendència.¹⁴

10. Ferran SOLDEVILA, *Vida de Jaume I...*, p. 20 i 22.

11. Ferran SOLDEVILA, *Les quatre grans cròniques*, II, *Crònica de Bernat Desclot*, cap. XII, p. 68.

12. Ferran SOLDEVILA, *Els primers temps...*, p. 18.

13. Comenta que coexisteixen dos Jaumes, el rei més estimat de tota la història dels pobles catalans i l'altre: «l'Enric VIII espanyol», l'adúlter incansable, amb la seva confusa col·lecció de mullers, dones i peticions de divorci, un Jaume I que era una persona freda i venjativa, un home cruel assedegat de sang i un mal pare, poc educat i fins i tot potser analfabet, que al bisbe de Girona va fer que li tallassen la llengua, que es va divorciar de la seua fidel muller i en desterrà una altra i que no es divorcià més per la sola raó de les amenaces papals d'excomunió i focs infernals. Encara que cronistes sicofants li adornaren la biografia amb miracles i que un descendent va arribar a creure, insensatament, que aconseguiria la canonització del vell bergant, se sol considerar que el rei és una vergonya moral per a la cristiandat»: Robert I. BURNS, «Vida espiritual de Jaume el conquistador», a *Jaume I i els valencians del segle XIII*, València, Tres i Quatre, 1981, p. 6. No se'l pot pas comparar amb Enric VIII perquè no féu matar cap esposa. Tampoc no està demostrat de cap manera que fos analfabet i és impossible de creure-ho en un príncep: Ferran SOLDEVILA, *Els primers temps...*, p. 124-129.

14. Dels dos casaments, com que són afers de política internacional, me n'ocupo a la meua ponència: «Panorama general de les relacions internacionals de Jaume I». De la figura de la reina Violant d'Hongria, se n'ocupà, al Congrés de Girona, Claire Ponsich, «Une petite-fille de l'empereur de Constantinople, reine d'Aragon. Identité et pouvoirs de Jolanta Árpád (1215-1251)», mentre que Elisa Varela s'ocupà de les amistançades: «Aurembiaix d'Urgell, Blanca de Antillón, Teresa Gil de Vidaure, Sibilla de Saga». Totes es troben a les actes.

La primera esposa, Elionor de Castella, compartí amb el rei Jaume els moments difícils dels inicis del regnat. El rei explica així el seu casament al *Llibre dels feits*:

E [...] parlà'ns matrimoni la reina Dona Berenguera, mare del rei Don Ferrando, de sa sor d'ella, que havia nom Dona Lionor. E eren abdues filles del rei Don Alfonso [...].

E nós haguem per muller la reina Dona Lionor per consell de nostres hòmens, que ens consella-ven que pus nostre pare no havia pus fill sinó nós, que prenguésem muller estan jove, per ço car ells havien gran reguard de nostra vida per raó de malauties o de metzines que ens donassen, e que en totes guises volien que hereu romangués de nós per tal que el regne no eixís de la natura; per ço quan lo comte Don Sanxo, fill del comte de Barchinona, e don Ferrando, qui era nostre oncle e fo fill del rei Don Anfós, entenien cascú d'ells que fossen reis, que ja hi havien punyat en nostra ninea, quan nós érem en Montsó. E per aquella temor consellaren-nos que nós que prenguésem per muller la filla del rei n'Anfós de Castella. E açò consellà N'Eiximèn Cornell e en Guillem de Cervera, qui eren majors consellers nostres, e en Guillem de Montcada, qui morí a Mallorca, e d'altres qui a nós no membren. E prenguem-la per muller a Àgreda [6 de febrer de 1221].

E fo la nostra cavalleria en Sancta Maria de l'Horta, de Tarassona, que, oïda la missa de Sent Esperit, nos cenyim l'espasa que prenguem de sobre l'altar. E podíem llaora haver dotze anys complits e entràvem en lo tretze, sí que un any estiguem ab ella que no podíem fer ço que els hòmens han a fer ab sa muller, car no havíem l'edat.¹⁵

Aquest matrimoni se separà a petició de Jaume I, que ja no estimava la seva esposa i que tenia altres projectes matrimonials, concretament amb una infanta lleonesa que li podia reportar un regne. El pretext per a l'anul·lació del matrimoni fou el parentiu dels cònjuges, que l'Església havia de concedir. De tota manera, Jaume I reconegué la legitimitat del fill tingut d'aquest primer matrimoni, Alfons, i el féu jurar com a hereu a Aragó i a Lleida.¹⁶

Fracassat el projecte de matrimoni amb la infanta lleonesa, Jaume I es casà amb Violant d'Hongria. Heus aquí com el rei presenta aquest casament al *Llibre dels feits*:

Nós no havem muller e parlen-nos la filla del rei d'Hongria e del duc d'Ostalic [Àustria], e parla-ho l'apostoli; e nós havem haüda filla de rei dels pus honorats del món e, jassia que ens vullen donar la filla del duc d'Ostalic, ab més haver no la pendrem, que més amam la filla del rei d'Hongria. Que, quan nós no valíem tant [abans de la conquesta de Mallorca], nos donaren la filla del rei de Castella, Don Alfonso; ben és raó que ara, quan valem més, que prengam filla de rei.¹⁷

Els temps de l'adolescència de Jaume I foren difícils, perquè les lluites nobiliàries van alterar l'ordre públic a Catalunya i a Aragó, amb moments d'inseguretat per al monarca i la seva primera esposa, que fins i tot van quedar retinguts, a Saragossa, durant unes setmanes, en poder dels nobles revoltosos. Però ben aviat el rei, que havia estat armat cavaller immediatament després de casar-se, als tretze anys, el 1221, com hem vist, no trigà gaire a exercitar-se en la guerra, en les lluites contra els nobles rebels.¹⁸

15. Ferran SOLDEVILA, *Les quatre grans cròniques*, I, *Llibre dels feits*, cap. 17-19, p. 74-76; Ferran SOLDEVILA, *Els primers temps...*, p. 187-193.

16. Ferran SOLDEVILA, *Les quatre grans cròniques*, I, *Llibre dels feits*, cap. 106, p. 199-200, i cap. 140, p. 231. Cf. també, en aquestes mateixes actes, M. Teresa FERRER I MALLOL, «Panorama general de les relacions internacionals», el text corresponent a les notes 32 i 52-55.

17. Ferran SOLDEVILA, *Les quatre grans cròniques*, I, *Llibre dels feits*, cap. 130, p. 221. Cf. M. Teresa FERRER I MALLOL, «Panorama general de les relacions internacionals», el text corresponent a les notes 61-64.

18. Ferran SOLDEVILA, *Els primers temps...*, p. 171-181 i 199-219.

L'etapa de les grans conquestes

Després d'aquestes lluites, el rei portà a terme la seva primera expedició contra els sarraïns i intentà prendre Peníscola, l'estiu del 1225, però el setge fracassà. Intentà encara organitzar una nova expedició contra el regne islàmic de València, però no va aconseguir el suport dels aragonesos i va haver de pactar treves amb Abu Said, el darrer governador almohade a València, que era pràcticament independent.¹⁹

La conquesta de Mallorca (1229)

Aturades així les accions contra la València islàmica, la primera gran expedició fou a Mallorca, un objectiu que semblava molt més difícil, ja que requeria una flota i exigia una organització naval notable per a l'avitallament de l'exèrcit en campanya. Fins al regnat de Jaume I, tots els estols usats per a operacions de conquesta dels catalans havien estat fornits per les ciutats marítimes italianes, Gènova i Pisa, amb contribucions pròpies molt limitades. Ara, l'expansió del comerç català havia activat la construcció naval i el rei podia comptar amb les seves pròpies forces per a portar a terme l'expedició.

Alguns incidents marítics que havien tingut lloc amb els sarraïns de Mallorca durant l'any 1226 foren el pretext per a portar a terme la conquesta, que tenia el suport de l'estament mercantil català. L'existència dels incidents és corroborada per l'obra d'Ibn Amira Al-Mahzumi *Kitab Ta'rih Mayurqa*, retrobada recentment i traduïda al català, que els descriu detalladament; l'autor reconeix que la resposta altiva i la negativa a retornar la presa feta als catalans desencadenà la resposta bèl·lica.²⁰

Per a Jaume I, però, no es tractava només d'acabar amb uns nuclis de cors i pirateria; hi havia la percepció clara que la possessió de les Illes era necessària per a assegurar el desenvolupament polític i comercial de Catalunya, que podia resultar mediatitzat greument si aquesta possessió continuava en mans islàmiques o pervenia a una altra potència cristiana. A més, era convenient conquerir-les per impedir que València en rebés ajuda quan s'iniciés una empresa que el rei només havia ajornat.

El *Llibre dels feits* presenta la decisió de conquerir Mallorca com a resultat d'unes converses després d'un banquet; és un recurs per donar gràcia i emoció al relat:

E convidà en Pere Martell, ciutadà de Barcelona e que sabia molt de mar, a nós e a tots aquells nobles qui eren aquí ab nós [a Tarragona]. E, sus quan nós haguem prop de menjat, llevaren-se paraules entre ells. E dixem quina terra era Mallorques ni quant té son regne. E demanaren-ho a En Pere Martell, per ço con era còmit de galees. E en Pere Martell dix-los que els en diria noves, per ço que ja hi havia estat una vegada o dues. E afaçonava que l'illa de Mallorques tenia tro a tres-centes milles que la volvien entorn, e Menorca era contra la part de Sardenya, contra aquella illa que era a la part de grec, e Eivissa, que era a la part de garbí; e Mallorca era cap de les altres illes, e faïen ço que

19. Ferran SOLDEVILA, *Els primers temps...*, p. 221-226 i 239-244; Miguel GUAL, *Precedentes de la reconquista valenciana*, València, 1952; Miguel GUAL, «Reconquista de la zona castellanense», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, núm. 25 (1949), p. 417-441; Pedro LÓPEZ ELUM, *La conquista y repoblación valenciana durante el reinado de Jaime I*, València, 1995; Pedro LÓPEZ ELUM, «La conquesta», a *Història del País Valencià*, vol. 2, Barcelona, Edicions 62, 1989, p. 60-66. Sobre Abu Said, que perdé el poder a València i només conservà alguns dominis al nord i finalment esdevingué cristià: Emilio MOLINA LÓPEZ, *Ceyt Abu Ceyt, novedades y rectificaciones*, Almería, 1977; M. del Carmen BARCELÓ, «El sayyid Abu Zayd: príncipe musulmán, señor cristiano», *Awraq*, núm. 3 (1980), p. 101-109; Robert I. BURNS, «Príncipe almohade y converso mudéjar: nueva documentación sobre Abu Zayd», *Sharq Al-Andalus*, núm. 4 (1987), p. 109-122.

20. IBN AMIRA AL-MAHZUMI, *Kitab Ta'rih Mayurqa. Crònica àrab de la Conquesta de Mallorca*, edició i estudi de Muhammad ben Ma'mar, traducció al català de Nicolau Roser Nebot i Guillem Rosselló Bordoy, Palma, Universitat de les Illes Balears, 2008, p. 73.

el senyor de Mallorca los manava; e havia una altra illa en què habitaven sarraïns, que havia nom la Formentera, e era prop d'Eivissa; e havia de freu de mar entre Eivissa e la Formentera una milla. E quan haguem menjat, vengren denant nós e dixeren:

—Senyor, nós havem demanat a En Pere Martell de ço que creem que a vós plaurà, d'una illa que ha nom Mallorca. E en aquella illa ha rei, e dejús aquell regne ha altres illes, Menorques e Eivissa, e aquestes són subjugades al rei de Mallorca. E ço que Déus vol no pot negú desviar ni tolre, e plaer-vos ha, e tindrem per bo que vós aquella illa conquerats per dues raons: la primera que vós ne valrets més e nós; l'altra, que serà cosa meravellosa a les gents que oiran aquesta conquesta que prengats terra e regne dins en la mar, on Déus lo volc formar.

E nós escoltam les llurs paraules, e plagueren-nos molt.²¹

La conquesta d'aquest regne dins la mar, com la crònica del monarca el qualifica repetidament, es preparà durant tot l'any 1228, amb unes Corts generals a Barcelona, que atorgaren un subsidi al rei, el bovatge. El *Llibre dels feits* inclou la proposició del rei i les respostes de diversos nobles i eclesiàstics i ciutadans, de les quals oferim alguns fragments, particularment de la resposta de Guillem de Montcada, de la del bisbe de Barcelona i de la del representant de Barcelona:

Senyor, vera cosa és que Déu féu a vós per règer a nós, e féu-nos per tal que us servíssem bé e lleialment [...]. E, en semblant, que aquest feit de què vós nos havets parlat, de conquerir lo regne de Mallorca, qui és dins mar, que ens serà major honrament que si en conqueríets tres en terra; e en la vostra honra, devem, Senyor, punyar sobre totes les coses del món [...]. E, demés, volem que prengats lo bovatge sobre nostres hòmens, e donam-vos-ho en do, car ja altra vegada l'havets pres per vostra dretura, així con és usat dels reis que el prenguem una vegada; mas aquest vos donam per gràcia e per amor, per tal que vós façats bé vostres faenes. E profir-vos que jo e mon llinatge vos irem servir ab quatre-cents cavalls armats [...]. E pregam-vos que, pus nós fem aquestes tres coses per vós, que ens donets part de la conquesta que vós farets ab nós e aitambé en les coses movents com en les seents, car bé us ho servirem.²²

E jo profir-vos per mi e per l'Església de Barcelona cent cavallers o pus a ma missió entrò que Déus vos do a conquerir aquelles illes de Mallorca; e que em donets ma part per los hòmens que jo hi menaré, aitambé per los mariners con per los cavallers.²³

Senyor, a Déu graïm tota la ciutat de Barcelona la bona voluntat que Déus vos ha donada, e havem fiança en nostre Senyor que vós l'acabarets a vostra volentat. E proferim-vos primerament los corsos e les naus e els llenys que en Barcelona són, per fer servir a vós en aquesta host honrada a honor de Déu. E farem-ho en tal manera, que en retenrem vostre grat per tostemp per lo servici que ara us farem.²⁴

El rei es comprometé, efectivament, a donar part de la conquesta a tots els participants, segons la seva contribució a l'empresa.²⁵

La crònica d'Ibn Amira explica aquests preparatius i ens dóna xifres de les tropes aplegades per Jaume I, cosa que ni el *Llibre dels feits* ni els documents no fan: mil cinc-cents homes a cavall, vint mil

21. Ferran SOLDEVILA, *Les quatre grans cròniques*, I, *Llibre dels feits*, cap. 47, p. 127-129. Cf. M. Teresa FERRER I MALLOL, «Panorama general de les relacions internacionals», el text corresponent a les notes 61-64.

22. Ferran SOLDEVILA, *Les quatre grans cròniques*, I, *Llibre dels feits*, cap. 50, p. 133-134.

23. Ferran SOLDEVILA, *Les quatre grans cròniques*, I, *Llibre dels feits*, cap. 53, p. 137.

24. Ferran SOLDEVILA, *Les quatre grans cròniques*, I, *Llibre dels feits*, cap. 54, p. 138.

25. Ferran SOLDEVILA, *Les quatre grans cròniques*, I, *Llibre dels feits*, cap. 55, p. 138-139.

homes a peu, llancers i arquers, i setze mil mariners i altra gent de dotació dels vaixells. Són xifres més altes que les admeses fins ara: set-cents homes a cavall i quinze mil o setze mil a peu:²⁶

Arribà a reunir després d'haver dut a bon fi aquesta selecció i d'haver encarregat als desgraciats que complissin tan feixuga ordre, un cos de cavalleria de mil cinc-cents genets entre els quals hi havia protectors avesats, constants en qualsevol esforç, abrivats davant l'enemic malgrat que cavalcassin els més panxarruts dels perxerons. Pel que fa als infants, el contingent de les gents del camp s'elevà als vint mil homes, entre llancers i arquers, defensors ben fornits, i aventurers malànima, i enrolà per a les embarcacions marítimes setze mil dels falcons i llops de les seves deveses. Posà per condició que portassin armes i que anassin amb ell al centre del combat.

Ordenà a la gent de les ribes marítimes que es mobilitzassin de la manera que ell volia i els destinà exclusivament a preparar els transports de les tropes marítimes. Els encarregà que construïssin un nombre determinat de cada tipus de vaixell i disposà, per complir aquesta ordre, un termini fixat i els comminà tots a presentar-se en el port de Salut [Salou], que era el més proper als ports de l'illa i el més adient per les seves moltes disponibilitats, puix era un port on ancoraven les naus i tenia a prop poblats i ciutats. La terra que l'envolta és plana i ampla i, la seva mar, el vent no l'enfurisma. És un indret de confluència de xais duits per a la venda, mercaders que regategen i autòctons que viatgen, i immigrants infidels portats pel mateix infidel.²⁷

També a Mallorca es feien preparatius per a repèllir l'atac, ja que les notícies que els provenien d'al-Àndalus i de la ribera nord-africana el donaven com a segur. Però, al mateix temps, hi hagué una revolta dels soldats andalusins contra el valí, reprimida amb nombroses execucions.²⁸

L'expedició de Jaume I sortí finalment de Salou, Tarragona i Cambrils el 5 de setembre de 1229. El rei descriví així l'estol i la sortida:

E la quantitat de l'estol fo aital, que hi hac vint-i-cinc naus complides e divuit tarides e dotze galees e, entre buces e galiots, cent. E així foren cent cinquanta llenys cabdals, menys de les barques menudes.

E faïa-ho bell veer a aquells que romanien en terra e a nós, que tota la mar semblava blanca de les veles: tant era gran l'estol.²⁹

Les xifres de l'estol que dóna la crònica, cent cinquanta vaixells grans, coincideixen amb les d'Ibn Amira, que explica que, quan el visir estava a punt d'executar més gent, arribaren genets avisant de l'arribada de l'estol de Jaume I:

Fins a vosaltres han arribat els rum. Vet aquí que aquests són els ocells de les seves naus que voletegen sobre la costa i no venc amb el cor atemorit puix he comptat fins a quaranta veles.

No havia acabat de donar la novetat ni d'haver pronunciat les darreres paraules quan arribà un altre missatger des d'un altre indret dient:

És veritat que l'estol enemic ha fet acte d'aparició.

26. Pau CATEURA BENNÀSSER, *Mallorca en el segle XIII*, Palma, El Tall, 1997, p. 19. M. Teresa FERRER I MALLOL, «La organització militar en Catalunya. Siglos XII a XV», *Revista de Historia Militar*, vol. XLV (Instituto de Historia y Cultura Militar), núm. extra (2001), *Conquistar y defender. Los recursos militares en la Edad Media Hispánica*, p. 119-222, concretament p. 171. <<http://hdl.handle.net>>, registre 10261/24290.

27. IBN AMIRA AL-MAHZUMI, *Kitab Ta'rih Mayurqa*, p. 81-82.

28. IBN AMIRA AL-MAHZUMI, *Kitab Ta'rih Mayurqa*, p. 87-96.

29. Ferran SOLDEVILA, *Les quatre grans cròniques*, I, *Llibre dels feits*, cap. 55 i 56, p. 139 i 140.

Va dir, endemés, que havia comptat setanta veles i que havia vist com els navilis corrien vora la terra.

[...] Després arribaren persones de confiança que confirmaren la notícia i això en el segon dia, que era el dissabte, quan arribaren alguns dels jornalers de la costa i asseguraren que havien vist amb els seus propis ulls com l'enemic passava per la part de la mar que tenien al costat i que remolcaven els seus regiments militars i marítics, i que n'havien comptat, de veles, fins a cent cinquanta, les quals gaudien de bon vent al seu favor, i la singladura per aquells paratges era ràpida. La derrota que portaven feia entendre que intentaven acostar-se a un indret determinat i que aquest seria el port conegut com Sanat Busa [Santa Ponça].³⁰

Segons el relat del *Llibre dels feits*, quan l'estol arribà a Mallorca, es concentrà al port de la Palomera i desembarcà després a Santa Ponça, on hi hagué una primera topada amb els sarraïns que intentaven impedir-ho i l'endemà una batalla a la serra de Portopí (és la de Bendinat), on moriren en Guillem i en Ramon de Montcada. Seguidament, l'exèrcit de Jaume I assetjà la capital, Ciutat de Mallorca, que fou castigada amb els tirs de dos trabuquets, un fonèvol i dos manganells, mentre que els sarraïns es defensaven amb dos trabuquets i catorze algarrades, és a dir, peces d'artilleria que projectaven pedres, bàsicament pel sistema del contrapès; també fou usat el sistema de les caves, és a dir, túnels per fer caure les muralles.³¹

La crònica d'Ibn Amira coincideix amb la crònica reial tant en com s'esdevingué el desembarcament com en la primera batalla. També informa de l'ús d'artilleria i de les caves:

Llavors els rum establiren els enginys de setge i els bastiren amb un sòlid basament. En deixaren tres a lloure per poder moure'ls, amb la finalitat que els seus trets produïssin els danys més mortificants, car llançaven trossams de muntanya com si fossin ocells penjats dels espais dels cels i disparaven projectils de més de vint arroves que copsaven els cors de terror pànic [...].

Les canviaren per altres de menys volum, emperò de més mortal lapidació, que produïen nuvolades de més intensa pluja que feren molta més gent [...].

Els servidors dels ginys començaren a estudiar el llançament dels seus trets contra els fonaments de la murada per batre-la amb projectils incendiàris usats per produir clivells al mur [...].

Decidiren deixar la part visible de la murada perquè servís de moll i, excavant, anaren a cercar els seus fonaments. Així, doncs, perforaren i excavaren, actuaren amb ganes i tota cura, de manera que les parets de terra cobriren alguns d'ells com si fossin éssers semblants a genis, que vivien a l'interior del terra com si fossin fetus, i tots ells s'afanyaren com ho fa un dragó a la seva llodriguera, com un enemic ple d'odi que ataca per tots costats fins i tot per davall terra, com una serp que rellicsa dins una bossa i pren per habitatge les entranyes de la terra com si fossin un dels seus secrets [...].

Augmentaren les accions de sapa i els cors s'encongiren, emperò els musulmans s'armaren de coratge per enfrontar-se als esdeveniments i començaren, des del seu costat, també a excavar túnels, i s'endinsaren dins la foscuria de la terra sense un pla preconcebut; toparen amb les cavitats dels rum i desencadenaren un virulent atac contra ells, mataren un cert nombre dels seus homes i els feren abandonar llurs posicions [...].³²

30. IBN AMIRA AL-MAHZUMI, *Kitab Ta'rih Mayurqa*, p. 98-99.

31. Ferran SOLDEVILA, *Les quatre grans cròniques*, I, *Llibre dels feits*, cap. 69, p. 159-162. Sobre els ginys d'artilleria: Luis MONREAL Y TEJADA, *Ingeniería militar en las Crónicas catalanas*, discurs d'ingrés llegit el dia 31 de gener de 1971 a la Reial Acadèmia de Bones Lletres, Barcelona, 1971, 64 p. Paul E. CHEVEDDEN, «The Artillery of King James I the Conqueror», a *Iberia and the Mediterranean World of the Middle Ages*, II, *Studies in Honor of Robert I. Burns S. J.*, edició a cura de Larry J. Simon, Leiden, Nova York, Koln, Brill, 1996, p. 47-94.

32. IBN AMIRA AL-MAHZUMI, *Kitab Ta'rih Mayurqa*, p. 107-108 i 117.

L'acció combinada dels ginys i de les caves enderroca part de la muralla de Mallorca i per aquest motiu el rei de Mallorca féu arribar a Jaume I una oferta de capitulació. Nunó Sanç, parent del rei, era partidari d'acceptar-la i sembla que també el rei, però els bisbes i una part de la noblesa catalana, que volien botí i venjar la mort dels Montcada, s'hi oposaren; Ramon Alemany, a més, avisà que, si el rei de Mallorca passava a Barbaria, podria atacar l'illa amb reforços obtinguts allà i fer-la perdre al rei. Així, doncs, l'oferta fou desestimada:

[El rei de Mallorca oferí] que ell que retria la vila e que daria de cada una persona que fos en la vila cinquen besant per testa e que ho hauria deliurat dins cinc dies, e que nós l'en faéssem passar en Barbaria, a ell e a son llinatge e a tot son alberg d'homes e de fembres [...].

E sobre açò parlà en Ramon Alaman e dix: Vós, senyor, passàs aquí, e nós ab vós, per servir a Déu; e havets perdut aquí, que moriren en vostre serviï, tals vassalls, que negun rei no els havia mellors; e Déus ha-us donat temps que els podets venjar; e venjant a ells, haurets tota la terra. Car lo rei de Mallorques ha tan gran sen e sap la terra de Mallorques, que, si passava en Barbaria, ab açò que ell sabria dir e ab lo saber que ell ha, aduria tantes gents de sarraïns en aquesta terra, que, així con vós l'havets guanyada ab l'ajuda de Déu e de nós, e vós que no hi porets aturar, tota via que la'ns poria tolre. E pus vostre temps havets, venjat-vos d'ells, e haurets la terra, e puis no us cal tembre de Barbaria [...].

E tot aquell llinatge, a una vou, e els bisbes dixeren que més valia que es presés la vila per força que no pendre aquell pleit. E enviam missatge al rei de Mallorques que faés ço que poria, e nós fariem ço que poriem.³³

El rebuig de l'oferta de capitulació provocà una defensa desesperada dels sarraïns, aterrits pel futur d'esclavitud que es dibuixava per a ells i la seva família, de tal manera que els nobles que havien aconsellat al rei Jaume I de desestimar la capitulació, li demanaren de reconsiderar l'oferta, però el monarca pensà que si l'oferta sortia d'ell seria considerada signe de debilitat i que calia esperar una nova petició dels sarraïns, però aquesta petició no arribà i, finalment, la ciutat fou presa el 31 de desembre de 1229 de manera violenta i molts dels seus habitants moriren en l'assalt, mentre que molts més en pogueren fugir cap a les muntanyes:

E quan los sarraïns de la vila viren que la ciutat s'enveïa, eixiren-se entre hòmens e fembres ben trenta mília per dues portes, per la porta del Barbelet e la porta de Portopí e anaren-se'n a la muntanya. E era tant l'haver e el guany, que els cavallers e els hòmens de peu veïen per la ciutat, que no havien cura d'aquells que es n'anaven. E el darrer sarraï qui d'aquell lloc se partí fo lo rei de Mallorques. E els altres sarraïns, quan viren que aquell lloc havien esvait los cavallers ab cavalls armats e els hòmens de peu anaren-se a amagar per les cases, cascú con mills podia; e no s'amagaren tan bé, que vint mília no n'hi morissen a l'entrar, sí que quan nós fom a la porta de l'Almudaina, trobam-ne bé tres-cents morts que, quan se cuidaven recollir en l'Almudaina, los altres tancaven la porta, e venien los nostres cristians e oceïen-los. E quan nós fom aquí, ells no es defeneren; mas dix-nos un sarraï, qui sabia nostre llatí, que els donàssem hòmens que els guardassen de mort, e que retrien l'Almudaina.³⁴

Quan començà l'assalt a la ciutat, hi hagué un intent de resistència; després, però, els sarraïns fugiren. El rei de Mallorca fou trobat viu i fou guardat. Tant la xifra dels morts com la dels qui fugiren indicades pel *Llibre dels feits* semblen exagerades, perquè la ciutat no podia tenir cinquanta mil habi-

33. Ferran SOLDEVILA, *Les quatre grans cròniques*, I, *Llibre dels feits*, cap. 74, p. 167-174.

34. Ferran SOLDEVILA, *Les quatre grans cròniques*, I, *Llibre dels feits*, cap. 83-88, p. 177-183.

tants, encara que s'hi hagués refugiat la gent dels afores.³⁵ Això no vol dir que la mortaldat no fos important. Segons la crònica d'Ibn Amira, els morts foren vint-i-quatre mil; augmenta, doncs, una mica la xifra donada per Jaume I. Heus aquí alguns fragments d'aquesta crònica sobre l'assalt a la ciutat:

Els cavalls al galop o, millor dit, els torrents devastadors, camparen per la ciutat i anorrearen així tota aquella bellesa en gràcia i favors. Clavaren l'espasa tant als combatents com als qui no lluitaven.

Quantes boques passaren del somriure al rictus? Quants lactants foren deslletats amb el glavi?, i de quants impúbbers, davant els quals el càlam que escriu les accions encara no s'havia mogut, va fluir el cabal de la seva sang pels carrers? Gent desarmada fou copejada sense misericòrdia per qual-sevol que portàs un venable; i quanta gent, presa del pànic, fou sorpresa amb una ferida mortal per algú que brandia una maça? I quanta muller de bona condició va veure com el seu front era arrossegat per terra? [...]

Ordenà el rei el còmput dels morts i el seu nombre arribà als vint-i-quatre mil, que foren morts com si la seva sang fos una sola, espoltrits, esquinçats i xapats.³⁶

El *Llibre dels feits* i la crònica d'Ibn Amira discrepen només en la sort del valí de Mallorca. Segons el *Llibre dels feits*, el valí pervingué a poder del rei, que el deixà a càrrec dels seus homes amb la promesa que no moriria, i no en parla més. En canvi, la font musulmana diu que la fama que tenia el valí de posseir grans tresors amagats féu que els seus guardians el turmentessin per saber on eren els diners i que li causessin la mort. El rei va dir a la família del difunt valí que tot el que havia passat no s'havia fet amb el seu vistiplau ni per ordre seva, però la família del valí patí el mateix captiveri que la resta.³⁷

Així com el rei calla a la seva crònica la mort del valí, perquè ho devia considerar poc honorable per a ell, que havia promès respectar-li la vida, cosa que sí que remarca, la mortaldat causada per la presa de la ciutat a l'assalt no és amagada a la seva crònica perquè era el que tothom sabia que s'esdevenia en aquests casos, però és evident que no li plagué. Potser per aquest motiu, quan dugué a terme la conquesta del regne de València, procurà negociar amb els notables de cada població per tal d'aconseguir una rendició pactada i sovint ho féu d'amagat dels nobles a fi de posar-los davant d'un fet consumat, ja que ells preferien les solucions violentes i el botí.

Més endavant, fou completat el domini de Mallorca amb la rendició dels sarraïns que s'havien refugiat a la serra de Tramuntana després de la presa de la capital.³⁸

35. Magdalena RIERA FRAU, «Les Balears islàmiques», a Ernest BELENGUER (dir.), *Història de les Illes Balears*, 1, *De la prehistòria i l'antiguitat al món islàmic*, Barcelona, Edicions 62, 2004, p. 475.

36. IBN AMIRA AL-MAHZUMI, *Kitab Ta'rih Mayurqa*, p. 127 i 129.

37. IBN AMIRA AL-MAHZUMI, *Kitab Ta'rih Mayurqa*, p. 130-131.

38. La conquesta de Mallorca té una bibliografia molt àmplia; a més d'obres ja citades i altres esmentades després, destacaré algunes obres antigues encara vigents i altres de més recents: José M. QUADRADO, *Historia de la conquista de Mallorca*, Palma de Mallorca, 1850, 2 v. (reed.: Editorial Mallorquina de F. Pons, 1958); Miquel RIBAS DE PINA, *La conquista de Mallorca pel rei en Jaume I. Estudi tècnic militar*, 1934; Antoni RIERA I MELIS, «Orígens del regne de Mallorca: conquesta i poblament», a *Història de Catalunya*, vol. III, Barcelona, Salvat, 1978, p. 16-22; Antoni RIERA I MELIS, «Edat Mitjana», a *Atlas de les Illes Balears. Geogràfic, Històric*, Barcelona, Diàfora, 1979, p. 44-57 i 81-84; Álvaro SANTAMARÍA, «Alba del reino de Mallorca», a Josep MASCARÓ PASARIUS (coord.), *Historia de Mallorca*, vol. III, Palma de Mallorca, 1970, p. 1-134; Álvaro SANTAMARÍA, «La expansión político-militar de la Corona de Aragón bajo la dirección de Jaime I: Baleares», a *Jaime I y su época. X Congreso de Historia de la Corona de Aragón, Ponencias*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1979, p. 91-146; Álvaro SANTAMARÍA, «Reconquista y repoblación del Reino de Mallorca», a *Actas del Coloquio de la V Asamblea General de la Sociedad Española de Estudios Medievales*, Saragossa, 1991, p. 135-232; Agnes VINAS i Robert VINAS, *La Conquête de Majorque. Textes et documents*, Perpinyà, Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées Orientales, 2004 (traducció al català: *La Conquesta de Mallorca. Textos i documents*, Palma, Moll, 2007, 304 p.); Guillem ROSSELLÓ BORDOY, «La batalla de Porto Pi (1229)», *Randa*, núm. 61

La violència extrema en l'assalt a les ciutats era consubstancial a aquesta mena d'episodis bèl·lics; els catalans també n'havien estat víctimes a mans dels musulmans quan aquests eren forts a la Península i en tornaren a ésser víctimes, el 1285, a mans dels croats francesos quan entraren a alguns llocs del Rosselló en la guerra per prendre la corona a Pere el Gran.

Però, si considerem la conquesta en el seu conjunt com a operació militar i d'expansió, cal reconèixer que fou una proesa per a Catalunya i per al mateix rei, un jove de vint-i-dos anys. Demostrà a Europa que havia sorgit una nova potència marítima que caldria tenir en compte. Mallorca havia de ser el primer punt de suport per a l'expansió vers la Mediterrània central; la conquesta per part de Jaume I impedia que una altra potència cristiana competidora se'n pogués apoderar i pogués perjudicar aquella expansió.

Mallorca fou l'única de les illes Balears conquerida directament per Jaume I. Com que no comptà amb la força militar suficient per completar la conquesta de totes les illes, va negociar amb les autoritats de Menorca el Tractat de Capdepera (17 de juny de 1231), pel qual l'illa reconegué la sobirania de Jaume I i hi quedà establert una mena de protectorat català. En canvi, el monarca confià la conquesta d'Eivissa primer a l'infant Pere de Portugal i al comte de Rosselló, Nunó Sanç, que no l'acompliren en el termini de dos anys previstos, i després a l'arquebisbe de Tarragona Guillem de Montgrí i al seu germà Bernat de Santeugènia, amb els quals col·laboraren els dos concessionaris anteriors. La conquesta es materialitzà l'any 1235.³⁹ L'infant Pere de Portugal fou senyor de Mallorca durant un cert temps, a causa d'una permuta feta amb el rei Jaume I.⁴⁰

El repartiment de Mallorca es va fer tal com s'havia acordat a les Corts de Barcelona del 1228, en parts proporcionals segons l'esforç militar dels participants. El rei distribuï una part del que li pertocà entre ordes i institucions eclesiàstics, alguns nobles catalans, l'infant Pere de Portugal, les ciutats que havien contribuït a l'empresa i els pobladors que havien acudit a establir-se a l'illa. Els repobladors foren majoritàriament catalans, però també hi figuraven grups importants d'occitans, italians i gent de procedències diverses en menor proporció.⁴¹

(2008), *Miscel·lània Gabriel Llopart/1*, p. 29-47; Pau CATEURA BENNÀSSER, «Jaume I: la conquesta i organització del regne de Mallorca», a Germà COLÓN i Tomàs MARTÍNEZ ROMERO (ed.), *El rei Jaume I. Fets, actes i paraules*, Castelló, Barcelona, Fundació Germà Colón Domènech, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2008, p. 33-51.

39. Joan MARÍ CARDONA, *La conquesta catalana de 1235*, Eivissa, Institut d'Estudis Eivissencs, 1976 (2a ed., 2007).

40. Álvaro SANTAMARÍA, «Alba del reino de Mallorca», a Josep MASCARÓ PASARIUS (coord.), *Historia...; Álvaro SANTAMARÍA, «Don Pedro, infante de Portugal, señor del reino de Mallorca (1231-1256)»*, a *Baleares. Antología de temas*, CITE de Baleares, I, Palma de Mallorca, 1975.

41. Sobre el repoblament: Ricard SOTO, *Còdex català del Llibre del Repartiment de Mallorca*, Palma de Mallorca, Conselleria d'Educació i Cultura del Govern Balear, 1984; Ricard SOTO i COMPANYY, «Repartiment i "repartiments": l'ordenació d'un espai de colonització feudal a la Mallorca del segle XIII», a *De Al-Andalus a la sociedad feudal: los Repartimientos bajomedievales*, Barcelona, CSIC, Institución Milá y Fontanals, 1990, p. 1-51; Antoni MUT CALAFELL i Guillem ROSSELLÓ, *La remembrança de Nunyo Sanç. Una relació de les seves propietats a la ruralia de Mallorca*, Palma de Mallorca, Govern Balear, 1993; Ricard SOTO i COMPANYY, «La porció de Nunó Sanç. Repartiment i repoblació de les terres del sud-est de Mallorca», *Afers*, núm. 18 (1994), p. 347-366; Ricard SOTO i COMPANYY, «Conquesta, repartiment i colonització de Mallorca durant el segle XIII: Un estat de la qüestió», *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 26/2 (1997), p. 605-646; Guillem ROSSELLÓ BORDOY, *El Islam en las Islas Baleares. Mallorca Musulmana según la «Remembrança...» de Nunyo Sanç y el «Repartiment...» de Mallorca*, Mallorca, Universitat de les Illes Balears, 2007; Guillem ROSSELLÓ BORDOY, *El Llibre del Repartiment i la documentació feudal*, Mallorca, Parlament de les Illes Balears, 2007, 89 p. (Documents cabdals del Regne de Mallorca); Guillem ROSSELLÓ BORDOY, *L'Islam a les Illes Balears. Còdex llatinoaràbic del Repartiment de Mallorca (ARM, s/n)*, Mallorca, Parlament de les Illes Balears, 2007, 141 p. (Documents cabdals del Regne de Mallorca); Guillem ROSSELLÓ BORDOY, *Llibre del Repartiment de Mallorca o Llibre del Rei (ARM, 18). Capbreu de les divisions del Regne de Mallorca entre lo Rey i els seus a 1 de juliol any MCCXXXII*, Mallorca, Parlament de les Illes Balears, 2008, 381 p. (Documents cabdals del Regne de Mallorca).

Dels musulmans que poblaven l'illa abans de la conquesta, una part va ser reduïda a servitud, mentre que una altra part hi va romandre, com a homes lliures, amb llibertat per a practicar la seva religió, però sense formar comunitats reconegudes, com les que tenien els sarraïns d'altres territoris de la Corona. Van poder conservar una part dels seus béns, però hagueren de pagar un impost o capitació anual. Amb el pas del temps, es van convertir al cristianisme i van acabar diluïts dins la població cristiana.⁴²

Les Illes van ser incorporades a la Corona catalanoaragonesa com un regne més. El règim jurídic fou determinat per la Carta de Franquesa, que decretà la vigència dels Usatges de Barcelona per a determinades qüestions.⁴³

La conquesta del País Valencià

Acabada l'empresa de Mallorca i en vista dels bons resultats que obtenien els nobles aragonesos de la frontera en les ofensives locals contra territori islàmic valencià com les conquestes d'Ares i Morella el 1232, el rei procurà recuperar el protagonisme que li pertocava en la direcció del projecte de conquesta del País Valencià.⁴⁴

La conquesta fou planificada el 1231.⁴⁵ Jaume I explica al *Llibre dels feits* que li fou proposada pel mestre de l'Hospital i per Blasco de Alagón:

E nós estàvem en nostre regne, en Aragó, jugant e deportant. E érem en Alcanís e ab nós lo mestre de l'Espital e Don Blasco d'Alagó; e foren abdós denant nós en un terrat. E nós estant així deportant e parlant, començà sa paraula lo maestre de l'Espital, qui havia nom N'Hug de Fullalquer, e dix: —Sényer, pus Déus vos ha tan bé guiat en el feït de Mallorques e en aquelles illes, no començarets vós ni nós deçà, en aquell regne de València, qui ha estat de cara tots temps e de frontera a vostre llinatge, e tots temps han punyat d'haver aquell e no l'han pogut haver? [...].

42. Ricard SOTO COMPANYY, «La población musulmana de Mallorca bajo el dominio cristiano (1240-1276)», *Fontes Rerum Balearium*, vol. II, núm. 1 (1978), p. 64-80; Ricard SOTO COMPANYY, «Mesquites urbanes i mesquites rurals a Mayurqa», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, vol. XXXVII (1979), p. 113-135; Ricard SOTO COMPANYY, «Sobre mudèixars a Mallorca fins a finals del segle XIII», a *Estudis de Prehistòria, d'Història de Mayurqa i d'Història de Mallorca dedicats a Guillem Rosselló i Bordoy*, Mallorca, 1982, p. 195-221; Ricard SOTO COMPANYY, «La situació dels andalusins (musulmans i batejats) a Mallorca després de la conquesta catalana de 1230», *Mélanges de la Casa de Velázquez*, núm. xxx-1 (1994), p. 167-206.

43. Benet PONS FÀBREGUES, «Les franqueses concedides a Mallorca per Jaume I», a *Congrés d'Història de la Corona d'Aragó dedicat al Rey en Jaume I y a la seua època*, Barcelona, 1909 [1910], p. 52-60; Benet PONS FÀBREGUES, *La Carta de franquesa del rei en Jaume I constituint el Regne de Mallorca*, Palma, Estampa L'Esperança, 1917; Álvaro SANTAMARÍA ARÁNDEZ, «Sobre la datación de la Carta de Franquesa de Mallorca», a *Studia Historica et Philologica M. Batllori*, Roma, Instituto Español de Cultura, 1984, p. 457-474; Álvaro SANTAMARÍA ARÁNDEZ, «La Carta de Franquesa de Mallorca, estatuto constituyente del reino», *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 17 (1987), p. 207-228; Álvaro SANTAMARÍA ARÁNDEZ, «Contexto histórico del Reino de Mallorca», a *XIII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó (Palma de Mallorca, 1987)*, Palma de Mallorca, Institut d'Estudis Balearics, Ponències, 1990, p. 25-61; Álvaro SANTAMARÍA ARÁNDEZ, *Ejecutoria del reino de Mallorca (1230-1343)*, Palma de Mallorca, Ajuntament, 1990. Cf. també: Antoni MAS FORNERS, «Conquesta i creació del regne», a Ernest BELENGUER (dir.), *Història de les Balears*, II, *L'època foral i la seva evolució (1230-1715)*, dirigit per Miquel Deyà, Barcelona, Edicions 62, 2004, p. 9-39.

44. Sobre l'acció reconqueridora de Blasco de Alagón: Fernando ARROYO ILLERA, «Blasco de Alagón y el comienzo de la reconquista valenciana», *Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón*, vol. IX (1973), p. 71-100; Vicent GARCIA EDO, «Blasco de Alagón», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, vol. LXII (1986), p. 383-420, concretament p. 392-397; Vicent GARCIA EDO, «Nuevas aportaciones documentales sobre don Blasco de Alagón», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, vol. LXVI (1989), p. 287-301. Cf. també Pedro LÓPEZ ELUM, «La conquesta», a *Història del País Valencià*, II, *De la conquesta a la federació hispànica*, Barcelona, Edicions 62, 1989.

45. La data de la reunió d'Alcanís ha estat discutida: Vicent GARCIA EDO, «Blasco de Alagón», *Boletín...*, núm. LXII (1986), p. 392-393, va proposar l'any 1231, proposta acceptada per Pedro LÓPEZ ELUM, «La conquesta», a *Història del País Valencià...*, p. 57-85, concretament p. 67-69. Pedro LÓPEZ ELUM, *La conquista y repoblación...*, p. 44-45.

E Don Blasco girà's devés nós e dix:

—Senyor, ver diu lo maestre de l'Espital que, pus part mar vos ha Déu dat conquerir, que allò que està a la porta del vostre regne, que ho conquirats. E és la mellor terra e la pus bella del món. Que jo, senyor, he estat en València bé dos anys o pus, quan vós me gitàs de la terra. E no ha vui dejús Déu tan delitós llogar con és la ciutat de València e tot aquell regne; e ten bé set jornades de terra de llong. E, si Déus vol que aquell conquirats, e volrà-ho, la mellor cosa haurets conquesta de delits e de forts castells que sia en el món. E jo diré-us ço que a mi em sembla: si jo us consellava que anàssets assetjar un fort castell, dar-vos hia mal consell, car bé n'hi ha quaranta o cinquanta que, mentre menjar haguessen, vós ni tot vostre poder no els poríets pendre. Mas consell-vos, en quant jo sé ni entén, que anets a Borriana per aquesta raó: car Borriana és lloc pla e és prop de vostra terra e venrà-vos-hi per mar e per terra, mills que no faria, si pus lluny fóssets en la terra. E a fiança de Déu, al pus lluny haurets-la dins un mes e trobar-hi hets gran conduit. E aquest és lo mellor lloc que jo sé per vós començar a conquerir lo regne de València.⁴⁶

La conquesta es desenvolupà en tres etapes.⁴⁷ A la primera, entre el 1233 i el 1235, foren conquerides les principals localitats de la comarca septentrional del País Valencià.⁴⁸ Oferim alguns fragments del *Llibre dels feits* sobre el setge i la rendició de Borriana, l'any 1233:

E, quan venc al matí, oïda nostra missa, entram-nos-en per Vall de Segon a enjós e trobam lo maestre del Temple e de l'Espital e el comanador d'Alcanís e de Montalbà, e tots ensemps anam assetjar Borriana [...].

[Després de dos mesos de setge] ells faeren parlar pleit, e dixeren que, si els dàvem espai d'un mes, si no els havia acorregut lo rei de València, que retrien la vila. E nós dixem-los que no els esperariem tres dies [...].

E fo així feit; que n'eixissen tots dins tres dies ab açò que en porien llevar en les costes e en les mans. E en aquesta manera haguem Borriana. E, per tal que sàpien les gents quants hòmens havia en Borriana, entre hòmens e fembres e tosets, foren set milia e trenta-dos. E durà el seti, ans que fos presa, dos meses.⁴⁹

Per tal de preparar la segona etapa de la guerra, la de la conquesta de la ciutat de València i les comarques centrals del regne, l'any 1236 el rei decidí prendre el puig de Santa Maria, una posició avançada que havia d'ésser mantinguda per un contingent reduït que hi deixà fins que ell pogués reprendre la guerra, l'any següent. El rei ho explica així al *Llibre dels feits*:

46. Ferran SOLDEVILA, *Les quatre grans cròniques*, I, *Llibre dels feits*, reed. cap. 127-128, p. 218-220.

47. A més de les obres generals sobre el regnat, ja indicades, de Pedro López Elum, vegeu Ramón FERRER NAVARRO, *Conquista y repoblación del reino de Valencia*, València, Del Cénia al Segura, 1999. Vegeu també la interpretació de Pierre GUICHARD, *Al-Andalus frente a la conquista cristiana. Los musulmanes de Valencia (siglos XI-XIII)*, València, Universitat de València, 2001, p. 541-567 i, des del punt de vista del regne islàmic, p. 178-250. També des del punt de vista del regne islàmic: Manuel SANCHIS GUARNER, «Època musulmana», a *Història del País Valencià*, vol. I, Barcelona, Edicions 62, 1988, p. 336-354. Cal esmentar també: Antonio UBIETO ARTETA, *Orígenes del reino de Valencia. Cuestiones cronológicas sobre su reconquista*, València, Anubar, 1975, que expressa una profunda desconfiança envers la crònica. Josep M. FONT RIUS, «La conquesta: un procés històric», a *En torno al 750 Aniversario. Antecedentes y consecuencias de la conquista de Valencia*, València, Generalitat Valenciana, Consell Valencià de Cultura, 1989, p. 237-278.

48. Miquel GUAL CAMARENA, «Reconquista de la zona castellanense», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, núm. 25 (1949), p. 417-441. Sobre la conducta seguida als llocs adquirits respecte als sarraïns, expulsió o permanència: Enric GUINOT RODRÍGUEZ, «Sobre el poblament i el pas del món musulmà al cristià en el maestrat castellanenc del segle XIII», *Boletín del Centro de Estudios del Maestrazgo*, vol. 12, núm. 47/48 (1994), *IV Jornadas de Historia, Arte y Tradiciones Populares del Maestrazgo*. Culla, 1994, p. 18-39.

49. Ferran SOLDEVILA, *Les quatre grans cròniques*, I, *Llibre dels feits*, cap. 156, p. 244, i cap. 177, p. 260.

E nós dixem-li [a Bernat Guillem d'Entença, oncle del rei per part de mare] que nostra volentat era que anàssem assetiar lo Puig de Cebolla, e era prop dues llegües de València, e, quan l'haguéssim pres, que metriem a ell en frontera ab cent cavallers. E dixem-li con lo castell estava en puig e era bo e fort e ben obrat; e que li dariem conduit a un any, e que tot l'hivern tengués frontera aquí; e, quan venria a l'estiu, que nós que hi seríem e que talaríem València e ab lo mal que haurien pres de les cavalgades e ab la tala que nós los faríem, que així la maduraríem con fruita qui la vol menjar. E quan nós veuríem que seria hora d'assetiar València ni que ella seria ben destreta de conduit, enviariem per tots nostres rics hòmens e per ciutadans:

—E que ens vinguen acórrer per assetiar València, e ab la voluntat de Déu, qui ens ajudarà, pendrem-la. E quan València sia presa, tot aquell regne serà pres tro a Xàtiva.⁵⁰

Els sarraïns derrocaren el castell del Puig, però Jaume I el bastí de nou el 1237 i hi deixà en frontera Bernat Guillem d'Entença amb un grup de cavallers. Aquesta guarnició vencé l'exèrcit del rei de València, Zayyan ibn Mardanix, el 1237, a la batalla del Puig.

L'any 1238, el rei es dirigí novament a València per tal de continuar la conquesta i s'inicià la segona etapa de la guerra. Aquesta vegada, l'operació militar obtingué la consideració de croada⁵¹ i comptà amb l'ajut de les Corts de Catalunya i Aragó, reunides conjuntament a Montsó el 1236. El rei, a Saragossa, havia promès solemnement, a l'església, no sortir del regne de València fins que l'hagués conquerit i féu que la reina s'instal·lés a Borriana per tal de demostrar que no es tractava d'una ràtzia, sinó que hi havia una ferma decisió de portar a terme la conquesta.

És prou sabut que moltes localitats es reteren amb pactes de capitulació,⁵² que permeteren a una bona part de la població autòctona islàmica romandre al país, amb dret a mantenir una organització municipal i judicial pròpies, de practicar la seva religió, d'emigrar, etcètera.⁵³ A més de raons d'ordre militar i de política interna, també havia influït en la decisió de deixar romandre aquests pobladors un altre factor: la impossibilitat de substituir-los per uns altres de cristians i la necessitat, per tant, de no deixar les terres improductives. Els pactes es feren sovint amb els notables de cada vila, als quals el rei féu donacions per tal de recompensar llur mediació, com és el cas d'Almenara, i després d'Uixó, Nules, Castre, Paterna, Bétera i Bofilla. Oferim un fragment de la negociació del pacte de rendició d'Almenara, procedent del *Llibre dels feits*:

E, nós, estant en lo Puig, venc-nos messatge d'Almenara, de l'alfaquim e d'un altre sarraí que hi era molt poderós, que, si ells podien parlar ab nós, que ells nos rendrien Almenara [...].

E demanaren-nos que els heretàssem a cada un, de part ço que havien en Almenara, de tres jovades de terra a cascú e que en donassen a parents llurs, que haurien en aquest feit llur ajuda, trenta jovades, e que totes aquestes jovades serien de los alguebers, ço són, d'aquells qui havien desemparat lo llogar, qui se n'eren fuits; e que els donàssem dues-centes vaques e mil entre ovelles e cabres e que els vestíssem de drap de grana quaranta de llurs parents, d'aquells qui serien ab ells en lo feit, e que donàssem a aquells dos sengles rocins, que anassen en compte de cavalls.

50. Ferran SOLDEVILA, *Les quatre grans cròniques*, I, *Llibre dels feits*, reed. cap. 206, p. 283.

51. Robert I. BURNS, «The Many Crusades of Valencia's Conquest (1225-80): An Historiographical Labyrinth», a *On the Social Origins of Medieval Institutions: Essays in Honor of Joseph F. O'Callaghan*, edició a cura de D. Kagay, T. Vann, Leiden, Brill, 1998, p. 167-177.

52. Robert I. BURNS, «How to end a Crusade: techniques for making peace in the Thirteenth-Century Kingdom of Valencia», a *Moors and Crusaders in Mediterranean Spain. Collected studies*, vol. IV, Londres, Variorum Reprints, 1978, p. 4. L'autor hi estudia el procediment seguit per a les negociacions de rendició dels sarraïns, tant a Mallorca com a València, que acabava amb el lliurament de les defenses i l'entrada del rei a la ciutat o vila.

53. Sobre la població islàmica que romangué al país: Robert I. BURNS, *L'Islam sota els croats*, València, Tres i Quatre, 1990; Robert I. BURNS, *Colonialisme medieval. Explotació postcroada de la València islàmica*, València, Tres i Quatre, 1987.

E quan nós oïm açò que ells nos dixeren, plac-nos molt, e atorgam-ho, car diu un exemple antic: «Qui no da ço que dol no pren ço que vol.»⁵⁴

Aquell mateix any 1238, a la fi d'abril, Jaume I inicià el setge de València, segons explica al *Llibre dels feits*:

E fo nostre acord que altre dia, bon matí, moguéssem en nom de nostre Senyor e que anàssem assetiar València. E passam a un pas que nós havíem fet a l'almarge e anam-nos-en riba mar tro al grau e passam aquí a guau; e, quan fom dellà l'aigua, nós e nostres atzembles, a unes cases que havia en mitjania de València e del Grau (però pus érem prop del Grau que de València) faem fermar nostres senyeres e nostres tendes e estiguem aquí. E d'aquest lloc podia haver un miller tro a València.⁵⁵

Durant el setge, el rei resultà ferit:

E nós, que ens tornàvem ab los hòmens, volvem-nos contra la vila a esguardar los sarraïns, que havia la companya gran defora; un ballester tirà'ns e de part lo capell de sol e el batut donà'ns en lo cap ab lo cairell, prop del front. E, Déus que ho volc, no traspasà lo test, e eixí'ns bé a la meitat de la testa la punta de la sageta. E nós, ab ira que n'haguem, donam tal de la mà en la sageta, que trencam-la; e eixia'ns la sang per la cara enjús, e ab lo mantell de sendat que nós aduíem torcàvem-nos la sang, e veníem rient per tal que la host no se n'esmaiàs. E entram-nos-en en un reial en què nós posàvem, e engrossà'ns tota la cara e els ulls, sí que de l'ull de la part en què nós érem ferit no poguem veer per quatre o per cinc dies. E, quan la cara nos fo deximflada, cavalgam per tota la host, per tal que la gent no fos tota desconhortada.⁵⁶

Zayyan ibn Mardanix, el rei de València,⁵⁷ confiava en l'ajut del rei de Tunis, però l'auxili d'una petita flota de dotze galeres i sis atzaures no pogué arribar a la capital per la presència de l'exèrcit de Jaume I i, després d'un intent frustrat d'atacar Peníscola, es retirà quan sabé que s'acostava una petita flota catalana preparada a corre-cuita.⁵⁸ El fracàs d'aquest auxili i la presència d'un exèrcit tan poderós tot al voltant —que el rei xifrava en mil cavallers i seixanta mil homes a peu— causaren un gran desànim a l'interior de la ciutat assetjada.

E quan venc aenant, bé a cap d'un mes passat, un sarraí mercader eixí a nós a salva fe. E companya d'En Ramon Berenguer d'Àger trobaren-lo, e llevà'l un en les anques del cavall, e venc denant nós e dix-nos noves de Zaèn, rei de València, con faia ses fazendes ni qual era son consell. E dix-nos que tres coses li havien dat gran desconhort: la una, de les galees del rei de Tunis, que tan poc li han profitat, la segona, d'aquella torre que li havíem feita cremar [la torre al costat de la porta de Boatella]; la terça, que veïa tan gran host entorn de sí, que tota València per poc havien assetjada. E creïa que llongament no podien durar, perquè ells no havien conduït a tanta gent con en València havia, d'hòmens e de fembres e de tosets e per ço quan nós los havíem sobtats, que, ans que collissen llur pa, havien setjada la vila; e que creïa per cert que llongament no seria que nós no l'haguéssem.⁵⁹

54. Ferran SOLDEVILA, *Les quatre grans cròniques*, I, *Llibre dels feits*, cap. 243, p. 315.

55. Ferran SOLDEVILA, *Les quatre grans cròniques*, I, *Llibre dels feits*, cap. 256, p. 322-323.

56. Ferran SOLDEVILA, *Les quatre grans cròniques*, I, *Llibre dels feits*, cap. 266, p. 329-330.

57. Sobre Zayyan ibn Mardanix, cf. Manuel SANCHIS GUARNER, «Època musulmana», a *Història del País...*, p. 316-320.

58. Ferran SOLDEVILA, *Les quatre grans cròniques*, I, *Llibre dels feits*, cap. 265, p. 328.

59. Ferran SOLDEVILA, *Les quatre grans cròniques*, I, *Llibre dels feits*, cap. 269, p. 331.

Des de mitjan mes de setembre, el rei Jaume començà a negociar la rendició amb Zayyan. La negociació arribà a conclusió el 28 de setembre; només la reina n'estigué al corrent i el rei posà els seus rics homes davant dels fets consumats. El monarca entrà triomfalment a la ciutat el 9 d'octubre de 1238, segons la tradició. Oferim el relat que fa la Crònica del tracte de rendició:

E dix-nos [el missatger] que el rei de València, Zaèn, s'era acordat e que ben coneixia que la vila no es podia defendre a la llonga e, per tal que no ens en faés traure altre major mal d'aquell que treit n'haviem, que la'ns rendria ab aital condició: que els sarraïns e les sarraïnes ne posquessen trer tota llur roba, e que hom no els escorcollàs ni els faés neguna villania, e que fossen en nostre guiatge tro a Cullera, ell e ells [...].

E, quan altre dia, a hora de vespres, enviam a dir al rei e a Rais Abulfamalet, per tal que sabessen los cristians que nostra era València, e que negun mal no els faessen, que metéssem nostra senyera en la torre que ara és del Temple. E ells dixeren que els plaïa. E nós fom entre la rambla e el reial e la torre. E, quan vim nostra senyera sus en la torre, descavalgam del cavall e endreçam-nos vers orient e ploram de nostres ulls e besam la terra per la gran mercè que Déus nos havia feita.

E ab tant los sarraïns cuitaren l'eixir, dels cinc dies que havien emprès ab nós, e al tercer dia foren aparellats tots d'eixir. E nós, ab cavallers e hòmens armats prop de nós, traguem-los tots defora, en aquells camps que són entre Ruçafa e la vila; e haguem-hi a ferir hòmens per mort, sobre açò, quan volien tolre als sarraïns robes e emblar algunes sarraïnes e tosets, sí que anc tan gran gent con de València eixia, on havia bé entre hòmens e fembres cinquanta mília,⁶⁰ anc, la mercè de Déu, no perden valent de mil sous: sí els guiam e els faem guiar tro sus a Cullera.⁶¹

Un cop conquerida la ciutat, el rei repartí les cases i altres propietats entre la seva gent.⁶² Tota la plana al voltant de la capital ja era seva i alguns llocs que mancaven foren presos pels cavallers que es quedaren a València per guardar la conquesta, mentre que el rei s'absentava per anar a Montpeller.

Al desembre, el rei havia tornat a València i començava una nova etapa de la conquesta del regne. Mentre el rei negociava la capitulació de Xàtiva, l'any 1240, l'infant Alfons de Castella, que era el seu gendre, intentava apoderar-se d'aquesta vila, que era de la conquesta catalana, i ja havia aconseguit ocupar els castells d'Ènguera i Moixent, transgredint els tractats de Tudellén i Cazola i posant en perill la pau entre tots dos regnes. En revenja, el rei Jaume I ocupà Villena, Saix i els Cabdets. Per tal de solucionar aquesta disputa, l'infant Alfons demanà de veure's amb el seu sogre, el rei Jaume I, a Almirra, on finalment arribaren a un acord de delimitació de les conquestes de Castella i la Corona catalanoaragonesa pel Tractat d'Almirra, després de negociacions tenses, tal com recorda el rei al *Llibre dels feits*:

L'infant era vengut per aquesta raó: que era casat ab nostra filla e que creïa ell que nós no la poríem mills casar ab null hom del món que ab ell; per què creïa que devia haver una partida de terra ab ella, en casament, e que Xàtiva, que li havien mandada per Ovieta Garcia, que parlà lo començament lo casament. E nós dixem-los que ens acordariem e que els respondriem [...] e fo aital la resposta: que bé sabíem nós e la regina que bé haviem maridada nostra filla, mas que aquella era es-

60. Els sarraïns que sortiren foren quinze mil segons l'estimació de Robert I. BURNS, *Islam under the Crusaders. Colonial Survival in the Thirteenth-Century Kingdom of Valencia*, Princeton, Princeton University Press, p. 76.

61. Ferran SOLDEVILA, *Les quatre grans cròniques*, I, *Llibre dels feits*, cap. 278, p. 336, i cap. 282-283, p. 339.

62. Les edicions més recents del Repartiment de València són: Antoni FERRANDO I FRANCÈS (ed.), *Llibre del Repartiment de Valencia*, València, Vicent Garcia, 1978; M. Desamparados CABANES PECOURT i Ramón FERRER NAVARRO, *Llibre del Repartiment del regne de València*, Saragossa, Anubar, 1979-1980, 3 v.

tada paraula que nós no havíem dita a Ovieta Garcia ni a altre hom del món, que nós Xàtiva déssem ni altre llogar; que quan nós casam ab la reina Dona Lienor, sa tia, que anc no ens deren terra ne haver ab ella.

—E nós no creem que més hajam a dar a negun rei ab nostra filla, que ell a nós ab la sua.

E que no li pesàs, que Xàtiva que no dariem a hom del món, car era de nostra conquesta, e que ell havia prou e no li devia fer enveja lo nostre [...].

[Els negociadors de l'infant tornaren i digueren]:

—Senyor, bon seria que vós donàssets Xàtiva a l'infant; que, si no ho fets, aitambé l'haurà, que l'alcaid la li darà [...]. E nós dixem-los que:

—Nós no n'havem paor que negú la'ns tolga: ni l'alcaid la pot donar ni negú la gos pendre, car qui en Xàtiva volrà entrar, sobre nós haurà a passar. E vosaltres, castellans, cuidats passar ab vostres menaces [...]

E sobre açò manam ensellar [...].

[Els negociadors de l'infant tornaren i digueren]:

—Rei, és açò per a vós que vós vos arravatets tan tost e tan fort?

E nós dixem:

—No ha hom en el món que vosaltres no fésets eixir de mesura, per ço quan fets totes les coses ab ergull e cuidats-vos que tot ço que vós volets deja hom fer [...].

[La reina intercedí i finalment s'acordà]:

[...] que ell [l'infant] se partís que no demanàs Xàtiva, e que partíssem les terres entre nós e ell com se detria el regne de Múrcia e el regne de València, e que nós li retéssem Villena e Saix e los Capdets e Bugarra, e ell que rendria a nós Ènguera e Moixent.⁶³

Un cop signat el Tractat d'Almirra (1244) amb l'infant Alfons de Castella, el futur Alfons X el Savi, el rei s'apoderà de Xàtiva⁶⁴ i de la resta del País Valencià fins a Biar.⁶⁵

La població cristiana que s'installà en terres valencianes fou escassa en un primer moment, bé que assegurà el domini del regne, ja que fou situada a les ciutats i als enclavaments de major importància estratègica.⁶⁶ L'Església s'hi organitzà immediatament en bisbats i parròquies.⁶⁷

Les noves conquestes formaren un regne, el de València, separat dels dos estats matrius, Catalunya i Aragó. El rei va evitar així que les terres conquerides passessin a engrandir Aragó, un estat amb una noblesa díscola molt difícil de governar. D'altra banda, la col·laboració catalana a partir de la segona etapa de la conquesta no consentia atribuir-la només a Aragó i tampoc no hauria estat just perquè Mallorca, conquerida amb l'esforç dels catalans gairebé exclusivament, també havia rebut una estructura de regne diferenciat de Catalunya.

Els primers temps del nou regne cristià van ser difícils a causa de les revoltes de la població musulmana sotmesa. Hi va haver una primera revolta a la darrerria del 1245 o començaments del 1246 a

63. Ferran SOLDEVILA, *Les quatre grans cròniques*, I, *Llibre dels feits*, cap. 345-347, p. 377-379.

64. Per a l'estudi i edició del tractat de rendició de Xàtiva, tant del text llatí com de l'àrab: Robert I. BURNS i Paul E. CHEVEDDEN, *Negotiating Cultures. Bilingual Surrender Treaties in Muslim-Crusader Spain under James the Conqueror* (amb una contribució de Mikel de Epalza), Leiden, Brill, 1999, p. 100-102 i 123-192. Sobre la conquesta de Xàtiva, repartiment i repoblació de la vila: Isabel O'CONNOR, *A forgotten community. The mudejar aljama of Xativa (1240-1327)*, Leiden, Brill, 2003.

65. Ferran SOLDEVILA, *Les quatre grans cròniques*, I, *Llibre dels feits*, cap. 381-359, p. 381-387.

66. Per a conèixer els nous assentaments cristians i la continuïtat dels islàmics són molt importants les cartes de poblament: Enric GUINOT RODRÍGUEZ, *Cartes de poblament medievals valencianes*, València, Generalitat Valenciana, 1991. Sobre l'origen de la població valenciana: Enric GUINOT, *Els fundadors del regne de València. Repoblament, antroponímia i llengua a la València medieval*, València, Tres i Quatre, 1999.

67. Robert I. BURNS, *El reino de Valencia en el siglo XIII (Iglesia y Sociedad)*, València, Del Cénia al Segura, 1982 (traducció catalana: *El regne croat de València, un país de frontera al segle XIII*, València, Tres i Quatre, 1993).

la comarca de Pego, que després es va estendre a altres comarques i fou capitanejada per un noble sarraí, Al-Azraq, entre el 1247 i el 1249. La revolta d'Al-Azraq es reproduí el 1251 i fou vençuda el 1257; Al-Azraq s'exilià l'any següent i, amb ell, molts dels altres rebels.⁶⁸ Però els qui romangueren foren suficients, encara, per a alçar-se novament a la fi del regnat de Jaume I.⁶⁹

La conquesta del regne de Múrcia

Cal esmentar encara, entre les grans conquestes de Jaume I, la conquesta del regne de Múrcia. L'any 1264 hi hagué una gran revolta simultània dels sarraïns sotmesos a Castella a Andalusia i a Múrcia, coordinada pel rei de Granada, que atacà al mateix temps les fronteres castellanès. Alfons el Savi estava desprevingut i, davant la impossibilitat d'atendre el front andalús i el front murcià, demanà al seu sogre, Jaume I, que l'ajudés a reconquerir Múrcia. Els nobles aragonesos eren partidaris de donar un ajut condicionat a canvi del lliurament dels castells fronterers que Jaume I reclamava com a seus, però el rei decidí ajudar el seu gendre sense cap contrapartida, per la qual cosa només pogué comptar amb els nobles catalans, malgrat que també eren reticents a donar un ajut tan altruista. Jaume I afirmà que la revolta de Múrcia era un perill per al País Valencià i que més valia defensar-se en terra d'un altre que a la pròpia. Mentre que Jaume I reunia el seu exèrcit, l'infant Pere féu dues incursions contra els rebels murcians. La campanya del rei, del novembre del 1265 a l'abril del 1266, aconseguí la submissió del regne en poc temps, sense lliurar grans batalles, per la força dissuasiva del seu exèrcit, per la seva prudència i habilitat política i per la fama d'home just de què gaudia entre els sarraïns. També hi ajudà la impossibilitat en què es trobà el rei de Granada d'enviar reforços als moros murcians revoltats.⁷⁰

Jaume I, a més, repartí cases i terres entre la gent del seu exèrcit, de manera que tornà al seu gendre el regne de Múrcia pacificat i repoblat amb catalans.⁷¹ Com hem dit, els seus nobles no aprovaren el gest

68. Robert I. BURNS, «Le royaume chrétien de Valence et ses vassaux musulmans (1240-1280)», *Annales. Economies. Sociétés. Civilisations*, núm. 28 (1973), p. 199-225; Francisco de P. MOMBLANCH Y GONZÁLBZ, *Al Azraq, capitán de moros. Aportación a la historia del reino de Valencia en el siglo XIII*, València, Obra Cultural de la Caja de Ahorros de Alicante y Murcia, 1977; Robert I. BURNS, «A medieval earthquake: Jaume I, Al-Azraq and the early history of Onteniente in the kingdom of Valencia», a *X Congreso de Historia de la Corona de Aragón, Comunicaciones, 1-1*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1980, p. 209-244; Robert I. BURNS, «La guerra de al-Azraq de 1249», *Sharq Al-Andalus. Estudios árabes*, núm. 4 (1987), p. 253-256; Robert I. BURNS, «A lost Crusade: Unpublished Bulls of Innocent IV of Al-Azraq's revolt in 13th. Century Spain», *Catholic Historical Review*, vol. LXXIV (1988), p. 440-449; Robert I. BURNS, «The crusade against Al-Azraq: a thirteenth-century mudejar revolt in international perspective», *The American Historical Review*, núm. 93 (1988), p. 80-106; Robert I. BURNS i Paul E. CHEVEDDEN, «El tractat de rendició d'Al-Azraq amb Jaume II i l'infant Alfons en 1245: el text àrab i el context valencià», a *Homenaje al Prof. Manuel Sanchis Guarner (1911-1981), L'Espill*, núm. 17-18 (1983), p. 231-257; Robert I. BURNS i Paul E. CHEVEDDEN, *Negotiating Cultures*, p. 6-59.

69. Josep TORRÓ, *El naixement d'una colònia. Dominació i resistència a la frontera valenciana (1238-1276)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 1999.

70. Juan TORRES FONTES, *La reconquista de Murcia en 1266 por Jaime I de Aragón*, Múrcia, 1967; Josep-David GARRIDO I VALLS, *Jaume I i el regne de Múrcia*, Barcelona, Dalmau, 1997. Cf. també Carlos de AYALA MARTÍNEZ, «Jaime I y la sublevación mudéjar-granadina de 1264», a *Homenaje al Prof. Juan Torres Fontes*, vol. 1, Múrcia, Universidad y Academia Alfonso X el Sabio, 1987, p. 93-107.

71. Sobre el repartiment: Juan TORRES FONTES, *Repartimiento de Murcia*, Múrcia, CSIC, Academia Alfonso X el Sabio, 1960; Juan TORRES FONTES, *Repartimiento de la huerta y campo de Murcia en el siglo XIII*, Múrcia, Patronato José Mª Quadrado, Academia Alfonso X el Sabio, 1971; Juan TORRES FONTES, *Repartimiento de Orihuela*, Múrcia, Oriola, Academia Alfonso X el Sabio, Patronato Ángel García Rogel, 1988; Juan TORRES FONTES, *Repartimiento de Lorca*, estudi i 2a ed., Múrcia, Real Academia Alfonso X el Sabio, 1994; Juan TORRES FONTES, «Los Repartimientos murcianos del siglo XIII», a *De Al-Andalus a la sociedad feudal: los Repartimientos bajomedievales*, Barcelona, CSIC, Institución Milá y Fontanals, 1990, p. 71-94. Cf. també: Josep M. FONT I RIUS, «La Reconquista y repoblación de Levante», a *La reconquista y repoblación del país*, Saragossa, 1951, p. 107-121;

altruista del rei, fet a costa de l'esforç financer i militar dels seus súbdits; tampoc els seus successors consideraren encertada aquesta política i més endavant reclamaren, repetidament, el regne de Múrcia.⁷²

Els intents de croada

Cal esmentar també, entre les empreses militars, els dos intents de Jaume I de portar a terme una croada a Terra Santa, un ideal que Soldevila suggerí que potser era resultat de la seva educació entre els templers a Montsó. Un primer intent de Jaume I de portar a terme una croada a Terra Santa, l'any 1260, resultà frustrat, com també ho resultà la nova temptativa del 1269, bé que aquesta vegada l'expedició arribà a sortir de Catalunya; un temporal que l'estol trobà a la partença el desorganitzà i va fer que el rei renunciés al projecte, bé que dos dels seus fills il·legítims, Ferran Sanxis de Castre i Pere Ferrandis, amb altres nobles, van arribar a Palestina. Per a aquest projecte, es forjà una aliança inusitada amb l'emperador de Constantinoble, el khan dels tàrtars i el rei d'Armènia. Encara el 1274, quan el rei acudí al Concili de Lió, persistia en el seu projecte de croada, que també hagué d'abandonar per falta de suport.⁷³

El segon matrimoni del rei i els intents de dividir l'herència

Entremig de la guerra per conquerir València, Jaume I s'havia tornat a casar, com ja hem dit, cap al 1235, amb una princesa de procedència llunyana, Violant d'Hongria, de la qual tingué nou fills, quatre mascles: Pere;⁷⁴ Jaume;⁷⁵ Sanç, que, destinat a la carrera eclesiàstica, esdevingué arquebisbe de Toledo,⁷⁶ i Ferran, que morí nen; i cinc filles: Violant, que fou casada amb l'hereu de Castella, Alfons

Josep M. FONT I RIUS, «El Repartimiento de Orihuela. Notas para el estudio de la repoblación levantina», a *Homenaje a J. Vicens Vives*, vol. I, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1965, p. 417-430. Vegeu els estudis on es reflecteix l'altíssima proporció de gent d'origen català en aquests llibres i a Miguel GUAL CAMARENA, «La Corona de Aragón en la repoblación murciana», a *VII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó (Barcelona, 1962)*, *Comunicaciones*, vol. II, Barcelona, 1964, p. 303-310; Josep David GARRIDO I VALLS, *Jaume I...*, p. 121-131.

72. L'existència d'aquesta població catalana afavorí la conquesta de Jaume II quaranta anys després: M. Teresa FERRER I MALLOL, *Entre la paz y la guerra. La Corona Catalano-aragonesa y Castilla en la Baja Edad Media*, Barcelona, Institución Milá y Fontanals, CSIC, 2005, p. 16-160.

73. Treballs recents sobre la croada: Ernest MARCOS HIERRO, *La Croada catalana: l'exèrcit de Jaume I a Terra Santa*, Barcelona, L'Esfera dels Llibres, 2006. Cf. també: César DOMÍNGUEZ, «Repertorio de materiales hispanomedievales para el estudio de las cruzadas: 1. El manuscrito 152 de la Biblioteca de Catalunya», *Boletín Bibliográfico de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval*, núm. 11 (1997), p. 508-518; Luis GARCÍA GUIJARRO, «Jaime I y los proyectos de cruzada a ultramar: la coyuntura de 1245-1247», a *XVIII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó (València, 9-14 setembre 2004)*, *La Mediterrània de la Corona d'Aragó, segles XIII-XVI. VII Centenari de la sentència arbitral de Torrellas, 1304-2004*, vol. II, València, Universitat de València, 2005, p. 2165-2176. És vigent encara, per la documentació que aportà: Francesc CARRERAS I CANDI, «La Creuada de Jaume I a Terra Santa 1269-1270», a *Congrés d'Història de la Corona d'Aragó dedicat al Rey en Jaume I y a la seua època*, Barcelona, 1909 [1910], p. 106-138 i *Miscelánea Histórica Catalana*, vol. II, Barcelona, 1906, p. 273-305.

74. Ferran SOLDEVILA, *Jaume I. Pere el Gran*, citat per Ferran SOLDEVILA, *Vida de Pere el Gran i d'Alfons el Liberal*, Barcelona, Aedos, 1963.

75. J. Ernest MARTÍNEZ FERRANDO, *La tràgica història dels reis de Mallorca*, Barcelona, Aedos, 1960; Pau CATEURA BENÀSSER, «Sobre el "infant en Jacme" y Mallorca (1256-1276)», *Mayurqa*, núm. 20 (1981-1984), p. 123-136; Gabriel LLOMPART, «L'infant Jaume y la rabia de los pobladores de Mallorca (ca. 1268)», *Memòries de la Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*, núm. 15 (2005), p. 7-25.

76. Morí en lluita contra la invasió dels benimerins: FRANCISCO FERNÁNDEZ SERRANO, «La muerte y el epitafio de don Sancho de Aragón, hijo de Jaime I † 1275», a *Jaime I y su época. X Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, *Comunicaciones*, 3, 4, 5, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1982, p. 509-516. Cf. també Manuel GONZÁLEZ, *Alfonso X el Sabio*, Barcelona, Ariel, 2004, p. 291 i 301-302.

el Savi;⁷⁷ Isabel, amb l'hereu de França;⁷⁸ Constança, amb l'infant Manuel de Castella,⁷⁹ i Maria i Sança,⁸⁰ que no es casaren.

El primogènit de Jaume I era Alfons, fill del primer matrimoni del rei, que havia estat legitimat perquè els seus drets no resultessin lesionats a causa de la dissolució del matrimoni del rei amb Elinor de Castella, però la seva herència començà a ser discutida quan anaren naixent fills del segon matrimoni. Per tal d'heretar aquests fills, el rei atorgà a Alfons la successió només al regne d'Aragó, i el va fer jurar en aquest regne l'any 1243. L'infant no s'hi conformà i finalment, l'any 1253, el rei li atribuï també el regne de València.⁸¹ Però premorí el pare, l'any 1260, sense deixar descendència del seu matrimoni amb Constança de Montcada, de manera que la seva herència pogué ser atribuïda als altres fills mascles, Pere i Jaume.

Així, doncs, l'any 1262, Jaume I va fer un nou repartiment de la seva herència: els regnes d'Aragó, València i Catalunya des del Cinca fins al cap de Creus per al seu fill Pere, mentre que Jaume hauria de rebre el regne de Mallorca, el Rosselló, la Cerdanya (compresa la vall de Ribes i una part de l'Alt Berguedà), el Conflent i el Vallespir, a més de la ciutat de Montpeller.⁸² Fou una decisió molt equívoca, ja que la divisió debilitava els regnes en el context internacional.

Els darrers anys del regnat

Els darrers anys del llarg regnat de Jaume I es van veure amargats per l'odi sorgit entre el fill il·legítim Ferran Sanxis de Castre, molt estimat pel rei, i el primogènit, l'infant Pere, que ordí un atemptat contra el seu germà el 1272. Per aquesta causa, l'infant arribà a ser desposseït del càrrec de procu-

77. Ferran VALLS TABERNER, «Relacions familiars i polítiques entre Jaume I el Conqueridor i Alfons el Savi», *Bulletin Hispanique*, vol. XXI (1919), p. 9-52, i també a *Obras Selectas*, IV, *Estudios de Historia Medieval*, Barcelona, CSIC, 1961, p. 269-306; Francisco de MOXÓ Y MONTOLIU, «El enlace de Alfonso de Castilla con Violante de Aragón», *Hispania*, núm. 171 (1989), p. 69-110; Richard P. KINKADE, «Violante of Aragon (1236?-1300?): An Historical Overview», *Exemplaria Hispanica. A journal on Alfonso X and Alfonsine Iberia*, núm. 2 (1992-1993), p. 1-37; Manuel GONZÁLEZ, *Alfonso X el Sabio*, p. 26, 32, 36-39, 75, 88, 125, 159, 191, 231, 250, 260, 267-268, 283, 304, 318-319, 324-327, 329-332, 336, 348 i 349.

78. Sobre Isabel, vegeu Charles-Victor LANGLOIS, *Le règne de Philippe III le Hardi*, París, 1887 (reimpresió: Ginebra, Mégariotis Reprints, 1979), p. 51-52; Daniel GIRONA, «Mullerament de l'infant en Pere de Catalunya ab Madona Constança de Sicília», a *Congrés d'Història de la Corona d'Aragó dedicat al Rey en Jaume I y a la seua època*, Barcelona, 1909 [1910], doc. XII i XIII, p. 272-273; Joaquim MIRET I SANS, *Itinerari de Jaume I...*, p. 272, 277 i 322-326; Ferran SOLDEVILA, *Vida de Jaume I*, p. 265-266; Ferran SOLDEVILA, *Pere el Gran*, p. 103-105; Gérard SIVÉRY, *Philippe III le Hardi*, París, Fayard, 2003, p. 34-36, 44, 72-75, 82 i 283.

79. Andrés GIMÉNEZ SOLER, *Don Juan Manuel. Biografía y estudio crítico*, Saragossa, 1932, inclou l'obra de DON JUAN MANUEL, *Libro de las armas*, i els comentaris sobre les relacions entre les dues germanes Violant i Constança, p. 682-694; Mercedes GAIBROIS DE BALLESTEROS, *Dos infantas de Aragón, Doña Constanza y doña Sancha*, Madrid, s. a., 31 p.; Manuel GONZÁLEZ, *Alfonso X el Sabio*, p. 79, 83-84, 89, 205, 281 i 404.

80. Mercedes GAIBROIS DE BALLESTEROS, *Dos infantas de Aragón...*; Martí de RIQUER, «La leyenda de la infanta Doña Sancha, hija de Don Jaime el Conquistador», a *Homenaje a Millás-Vallicrosa*, vol. II, Barcelona, CSIC, 1956, p. 229-241; Nikolas JASPERS, «Heresy and Holiness in a Mediterranean Dynasty: the House of Barcelona in the Thirteenth and Fourteenth Centuries», a Dionisius A. AGIUS i Ian Richard NETTON (ed.), *Across the Mediterranean Frontiers. Trade, Politics and Religion, 650-1450*, Turnhout, Brepols, 1997, p. 105-135, col·l. International Medieval Research, núm. 1; Nikolas JASPERS, «Els descendents piadosos d'una princesa hongaresa. Heretgia i santedat al casal de Barcelona durant els segles XIII i XIV», a *Princeses de terres llunyanes. Catalunya i Hongria a l'Edat Mitjana*, Barcelona, Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació, Oktatási és Kulturális Minisztérium, 2009, p. 291-305.

81. Fernando de SAGARRA, «Noticias y documentos inéditos referentes al infante Don Alfonso, primogénito de Don Jaime I y de doña Leonor de Castilla», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, núm. 9 (1917-1920), p. 285-301.

82. Cf. els seus testaments a Antoni UDINA ABELLÓ, *Els testaments dels comtes de Barcelona i dels reis de la Corona d'Aragó. De Guifré Borrell a Joan II*, Barcelona, Fundació Noguera, 2001, doc. 19-22, p. 135-158.

rador dels regnes. Però la participació de Ferran Sanxis en la gran revolta nobiliària del 1274, que s'estengué per Aragó i Catalunya, obligà el rei a tancar els ulls quan finalment Ferran Sanxis fou assassinat pels homes de l'infant Pere el 1275.⁸³ La revolta dels sarraïns valencians del 1275 acabà d'enristir els darrers dies del Conqueridor; la revolta fou la reacció als maltractaments de què havien estat objecte els sarraïns pels almogàvers cristians, reunits per anar a lluitar contra els benimerins que havien envaït la Península. La insurrecció, encoratjada per l'esperança de rebre ajut dels benimerins, adquirí grans proporcions i no fou sufocada fins al 1277, iniciat ja el regnat de Pere el Gran; seguidament, un gran nombre de sarraïns valencians fou expulsat.

Enmig d'aquestes dificultats, Jaume I morí el 27 de juny de 1276 a València, als seixanta-vuit anys, després d'un llarg regnat de seixanta-tres anys. El *Llibre dels feits* explica així la seva mort:

E nós, pel treball que havíem sofert, e car a Déu plaïa, venc-nos algun destemprament. E isquem-nos de Xàtiva e venguem-nos en Algezira per trametre vianda a l'infant e a sa companya. E aquí pujà'ns e cresc-nos la malaltia; enaixí que, gràcies a nostre Senyor Jesucrist, en nostra bona e plena memòria nos confessam moltes vegades de bisbes e de preicadors e de frares menors ab gran contrició de nostres pecats e ab grans llàgremes. E depuis nós, purgats dels pecats mundanals per raó de la confessió damunt dita, ab gran pagament reebem lo cors de nostre Senyor Déus Jesucrist.

E tot açò feït, veem-nos ésser agreujat per raó de la dita malaltia, trametem missatge a l'infant Pere, fill nostre, que ell personalment vingués a nós a Algezira [...].

E, quan l'endemà, lo dit fill nostre fo ab nós, e oïm nostra missa. E, oïda la missa, nós, en presència d'ell e dels rics hòmens e dels cavallers e dels ciutadans, dixem-li les paraules dejús dites: primerament, en qual manera nostre Senyor nos havia honrat en aquest segle e especialment sobre nostres enemics; e en qual manera nostre Senyor nos havia feït regnar al seu serviï pus de seixanta anys, més que no era en memòria, ne trobava hom que negun rei, de David o de Salamó ençà, hagués tant regnat e que amàs sancta Església; e en qual manera havíem haüda amor e dilecció generalment de tota nostra gent, e con nós érem honrat ab ell. E tot açò regoneixíem que ens era vengut de nostre Senyor Jesucrist e car nós, per la major partida, nos érem esforçat de seguir la sua carrera e els seus manaments. E ell que degués pendre exemple de nós quant açò, que era via de bé; e que així mateix li prendria, ell complent e faent açò.

E puis faem manament a ell e el pregam que degués amar e honrar l'infant En Jacme, fill nostre, qui era frare seu de part de pare e de mare e al qual nós havíem dada ja certa heretat, en guisa que ab ell no havia en res a contendre. E que, pus a ell donàvem l'heretat major e de tot l'honrament, que se'n tengué per pagat; e així, que li era pus lleu de fer. E, encara, que l'infant En Jacme, fill nostre, l'amaria e l'obeeria en ço que fer degués, així con a frare major. E, encara, tot açò dit en presència de tot lo consell, comanam a ell lo bisbe d'Osca, lo qual nós havíem nodrit e feït nodrir d'infantea a ençà, e el qual per nós era pujat a l'honrat benefici de bisbalia e era estat canceller de nostra cort entrò al dia d'ui, e el qual degués amar e honrar per honrament e per esguardament de nós. E après comanam-li lo sagristà de Lleida, frare del dit bisbe d'Osca, e l'ardiaca d'Urgell e tots los altres savis de nostra cort e, generalment tota nostra companya [...].

[...] e, si nós moríem en aquell endemig en Algezira, que el bisbe d'Osca e l'altra companya que ab nós era nos soterrassen a Sancta Maria d'Algezira o a Sancta Maria de València, segons que nós havíem ja manat. E pregam al dit infant En Pere que, la guerra passada, que ell nos faés portar si moríssem, a Sancta Maria de Poblet, on nós érem ja lleixats.

83. Fernando FONDEVILLA, «La nobleza catalanoaragonesa capitaneada por Ferrán Sánhez de Castro en 1274», a *I Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, vol. II, Barcelona, 1909, p. 1061-1168; Ferran SOLDEVILA, *Pere el Gran*, vol. I, p. 96-98, 315 i següents i 349. Sobre els descendents de Ferran Sanxis i el retorn al favor reial durant el regnat d'Alfons el Liberal: M. Teresa FERRER I MALLOL, «Los descendientes de Ferran Sanxis de Castre, hijo bastardo del rey Jaime I el Conquistador (siglos XIII-XIV)», *Hidalguía*, vol. XXII (1974), p. 25-48. <<http://hdl.handle.net>>, registre 10261/26560.

E totes estes paraules dites, l'infant damunt dit, així con fill obedient a pare, reebé los nostres manaments dessús dits e els precis, així con a bons e a vertaders, e promès-nos complir tot açò damunt dit. E abans que ell de nós se partís, en presència d'ell e de tots aquells qui a les paraules dessús dites eren estats, en honor de Déu e de la sua beneïta Mare, que a nós en aquest segle molt d'honrament e d'ajuda nos havia feït, e en remissió de nostres pecats, e en presència de tots los rics hòmens e dels cavallers e dels ciutadans, renunciem en poder del dit fill nostre, l'infant En Pere, lo qual here-ter lleixam a tots nostres regnes e a tota nostra terra. E vestim-nos l'hàbit de Cistell [Cister] e ens faem monge d'aquell orde. E el dit fill nostre, per complir lo manament que nós li havíem feït, pres comiat de nós, e tots los rics hòmens e els cavallers, ab grans plors e ab grans llàgremes; e tornà-se'n en Xàtiva per establir la frontera.

E a en tant, per alguns dies, con nós haguéssem en cor d'anar a Poblet e de servir la Mare de Déu en aquell llogar de Poblet e fóssem ja partits d'Algezira e fóssem en València, a nós cregué la malaltia. E plac a nostre Senyor que no complíssem lo dit viatge que fer volíem.

E aquí en València, en l'any de mil dos-cents setanta-sis, sexto kalendas augusti, lo noble En Jacme, per la gràcia de Déu rei d'Aragó e de Mallorca e de València, comte de Barcelona e d'Urgell e senyor de Montpeller, passà d'aquest segle.⁸⁴

Balanç del regnat de Jaume I

El balanç del seu regnat és molt positiu, en conjunt. Després de conquerir-los als sarraïns, incorporà dos nous regnes a la Corona. Però no fou només un home de guerra, també fou un organitzador de les institucions de govern, el consell reial, el govern territorial i l'administració de justícia als diferents nivells, el govern municipal a les ciutats i viles importants; Barcelona, per exemple, va rebre el seu govern municipal de mans del Conqueridor. Les Corts es van configurar durant el seu regnat, amb la presència dels representants de les ciutats i viles dependents del rei, des de la reunió de Lleida del 1214, considerada la primera Cort general de Catalunya.

La creació de regnes nous a Mallorca i després a València, amb aparells estatals propis, donà un gran impuls a la legislació i a l'administració estatal perquè, malgrat que s'aprofitaren o es reproduïren lleis, oficials, etcètera, dels estats originaris, s'innovà molt.

Jaume I també es preocupà del desenvolupament del comerç i de la marina; creà els consolats d'ultramar i la institució (la universitat dels prohoms de Ribera) que donà origen al Consolat de Mar i a les seves famoses ordinacions. També es preocupà molt del desenvolupament del comerç interior i de la celebració de mercats i fires, que contribuïen a animar-lo i a ordenar-lo.

En política internacional, després d'abandonar els interessos a Occitània, per no entrar en conflicte amb França i amb la Santa Seu, canvià de direcció política quan consentí el matrimoni del seu fill Pere amb Constança de Hohenstaufen, que provocà, ara sí, l'enfrontament amb França i la Santa Seu en el regnat del seu fill. Però l'enllaç posà Sicília a l'òrbita catalana.

Fou, doncs, un regnat transcendental en tots els aspectes, enfosquit només per la divisió dels regnes entre els seus fills, errada greu que els afeblia i que va donar lloc a enfrontaments entre ells en el futur.

Tots aquests aspectes són analitzats en detall a les actes d'aquest congrés.